

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická
Katedra právních dějin

Reformní snahy v Rusku v letech 1861 až 1917
DIPLOMOVÁ PRÁCE

MICHAELA ŽUKOVÁ

Vedoucí práce: JUDr. Mgr. Vendulka Valentová

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.
V Plzni, 20. srpna 2014

.....
vlastnoruční podpis

Děkuji JUDr. Mgr. Vendulce Valentové za odborné vedení této diplomové práce, podněty a připomínky k ní a čas, který mi věnovala. Chtěla bych také poděkovat svému tatínkovi a mamince za podporu, kterou mě při mém studiu zahrnovali.

Anotace

Cílem předkládané práce je zmapovat nejdůležitější události v Rusku během období druhé poloviny devatenáctého a počátku dvacátého století, a nalézt příčiny odlišného kulturně politického a hospodářského vývoje Ruska oproti ostatním zemím v Evropě té doby. Úvodní kapitoly jsou věnovány tisíci letům ruské historie, které tomuto období předcházely, a které zásadně ovlivňovaly nebo přímo předurčovaly následující historické dění. Kapitola 3 se zabývá obdobím buržoazních revolucí v Evropě i v Rusku, jež vytvořilo rámec dramatických dějinných událostí diskutovaného období, o kterých je pak podrobně pojednáno v kapitolách 4, 5 a 6. Získané poznatky jsou shrnuty a zhodnoceny v závěrečné kapitole 7.

Abstract

The aim of this study is to explore the most important events in Russia during the late nineteenth and early twentieth century, and to find the causes of their different cultural and political and economic developments in Russia compared to other countries in Europe at that time. Introductory chapters deal with thousands of years of Russian history that preceded this period of time. It had a fundamental influence on the historical events that followed. Chapter 3 deals with the period of bourgeois revolutions in Europe and in Russia, which created a framework of dramatic historical events of the period in question, which are then discussed in detail in Chapters 4, 5 and 6. In the final chapter 7 are summarized and assessed acquired findings.

Аннотация

Целью данного исследования является изучение наиболее важных событий в России во второй половине девятнадцатого и начале двадцатого века, и выявление причин различных культурных, политических и экономических событий в России по сравнению с другими странами Европы, в то время. Данные главы посвящены тысячелетию российской истории, которые предшествовали этому периоду, что принципиально повлияло непосредственно и предопределило следующие исторические события. Глава 3 посвящена периоду буржуазных революций в Европе и в России, которые создали основу драматических исторических событий, обсуждаемых в данном периоде, которые затем подробно обсуждаются в главах 4, 5, 6. В заключительной главе 7 суммируются и оцениваются полученные знания.

Klíčová slova

Reformy, antireformy, samoděržaví, autokracie, průmyslová revoluce, Witte, Stoplypin, pád carismu

Keywords

Reforms, antireforms, autocracy, the industrial revolution, Witte, Stoplypin, the fall of Tsarism

Ключевые слова

Реформы, антиеформы, самодержавие, промышленная революция, Витте, Столыпин, падение царизма

Obsah

1	Úvod.....	8
2	Historický exkurz do dějin ruského státu.....	10
2.1	Praslované.....	10
2.2	Kyjevská Rus.....	13
2.3	Zlatá horda.....	16
2.4	Moskevská Rus.....	18
2.5	Nástup dynastie Romanovců.....	21
2.6	Období od Petra Velikého po Kateřinu Velikou.....	23
3	Rusko 19. století – přechod k buržoazní monarchii.....	27
3.1	Rusko první poloviny 19. století – konzervativní modernizace.....	27
3.2	Evropa od konce 15. století do první poloviny 19. století.....	31
3.2.1	<i>Zeměpisné objevy a jejich dopady.....</i>	<i>31</i>
3.2.2	<i>Buržoazní revoluce.....</i>	<i>32</i>
3.2.3	<i>Francouzská revoluce a Napoleonské války.....</i>	<i>33</i>
3.2.4	<i>Revoluce v Evropě roku 1848.....</i>	<i>34</i>
3.3	Srovnání Ruska se zbytkem Evropy v polovině 19. století.....	36
4	Reformy šedesátých let 19. století.....	38
4.1	Alexandr II., velké reformy.....	39
4.1.1	<i>Zrušení nevolnictví.....</i>	<i>39</i>
4.1.2	<i>Zemská reforma.....</i>	<i>42</i>
4.1.3	<i>Soudní reforma.....</i>	<i>43</i>
4.1.4	<i>Ostatní reformy a počátek antireforem.....</i>	<i>44</i>
4.2	Počátky revolučního hnutí v Rusku.....	45
4.3	Alexandr III, antireformy.....	46
5	Konstituční monarchie.....	50
5.1	Rusko na počátku 20. století.....	50
5.2	Revoluční hnutí v Rusku na přelomu 19. a 20. století.....	50
5.3	Revoluce 1905.....	52
5.4	Duma a zdánlivý parlamentarismus.....	55
5.5	Stolypinovy reformy.....	56
5.6	Období do počátku první světové války.....	59
6	Svržení carismu.....	62
6.1	Buržoazní revoluce v Rusku.....	62
6.2	Únorová revoluce 1917.....	64
7	Závěr.....	67
8	Resumé.....	69

Ti, kdo si nepamatují minulost, jsou odsouzeni k tomu, aby si ji zopakovali.
(George Santayana, americký filosof a spisovatel)

1 Úvod

Téma diplomové práce jsem si vybrala na základě osobního zájmu o ruskou historii. Připadá mi opředená mnoha tajemstvími s řadou nezodpovězených, ale i dosud nevyslovených otázek.

Jak je možné, že ještě na počátku dvacátého století byly v tak významné evropské zemi, jakou Rusko bylo, potlačovány zcela základní principy lidských práv a svobod?

Jak je možné, že tak zaostalá země, jakou Rusko v období evropské průmyslové revoluce byla, dokázala v téže době vítězit na poli vojenském i geopolitickém, a nakonec expandovat do formy velmoci ovládající největší pevninské území na světě?

Reformy, o které se ruští imperiální vládcí opakovaně pokoušeli, a přitom opakovaně neúspěšně nebo nedůsledně, jsou pak kapitolou samy o sobě. Jejich realizace znamenala společenské změny a přerody, směřující cyklicky jednou k lepšímu, podruhé k horšímu stavu celé společnosti. Proč tomu tak bylo?

Rusko není a nikdy nebylo intelektuální dírou, vždy se zde nacházely osobnosti, které byly schopny přinášet lidstvu nové poznatky i definovat postoje a nezávislé názory. Jak je tedy možné, že jejich „napředování“ se ubíralo jinými cestami, než kudy šla kulturní a politická revoluce novověku v ostatní Evropě? Je opravdu dnešní systém lidských svobod a práv jedinou zárukou dalšího úspěšného rozvoje lidské společnosti? S tím souvisí další otázka - jsou principy evropské humanity a demokracie univerzálně platné a jedině možné, nebo je možné dobrat se vysoké civilizační a kulturní úrovně společnosti i jinými cestami?

Odpovědi na výše uvedené otázky se mohou zdát pro člověka, který vyrostl v kultuře názorové, politické a hospodářské svobody, velmi samozřejmé a každému jasné na první pohled. Avšak pro pochopení a zdůvodnění historie je třeba historické události nejprve popsat, analyzovat, a teprve pak je možné z nich učinit hodnotící závěry.

Mou snahou není zopakovat běžně známá historická fakta a vytvořit z nich další souhrnnou encyklopedii. Mým záměrem je pokusit se v této diplomové práci poskytnout vlastní pohled na danou problematiku s ambicí přispět se svou troškou

k objektivnímu pochopení významných událostí druhé poloviny 19. století a počátku 20. století, jež měly na následující období ruské historie zcela zásadní dopad.

Ruská historie je nepředstavitelně bohatá a nelze ji jen tak jednoduše obsáhnout na několika stranách. Proto výběr historických událostí, způsob a rozsah jejich popisu i jejich analýzu, budu provádět selektivně a zjednodušeně s ohledem na dosažení zmiňovaného záměru.

Každý popis historických událostí v sobě nutně nepřímě zahrnuje i popis výkladu a aplikace dobového práva. Ani zde se však nebudu snažit o přehledný historický souhrn, nýbrž otázky práva budu zmiňovat na pozadí konkrétních historických událostí.

V závěru této DP se pak vyjádřím k nastoleným otázkám.

2 Historický exkurz do dějin ruského státu

Pro pochopení událostí probíhajících v období reform, jež byly v Rusku uskutečňovány ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století, je nutné se seznámit a pochopit kulturně-polické prostředí Ruska té doby. Toho nelze dosáhnout bez znalosti a porozumění ruské historie.

V této kapitole se pokusím shrnout nejdůležitější události za období tisíc let, které reformám druhé poloviny 19. století předcházely, a které předurčovaly jak jejich vznik, tak jejich průběh, a možná i jejich konečný neúspěch.

2.1 Praslované

Ruský stát vznikl na základě řetězce historických událostí, z nichž ty úvodní lze vztáhnout k osídlení východní Evropy slovanskými kmeny na přelomu konce starověku a raného středověku. Počátky informací o kmenech, o kterých se lze domnívat, že se jednalo o Praslovany, se týkaly událostí zaznamenaných antickými dějepisci, a datují se zhruba k období šestého století našeho letopočtu¹.

O slovanské historii konce starověku a raného středověku je toho známo málo. V západní historické literatuře jsou Slované (podobně jako Irové) zmiňováni okrajově, přičemž jimi osídlená území byla vnímána jako předmět dobývání a kolonizace na území středověké Evropy. Slovanská společnost bývala posuzována prizmatem římsko-germánské kultury, a v důsledku toho byli Slované označováni za barbarské pohany, jejichž uvažování a jednání bylo někdy velmi obtížné porozumět.²

Slovanské kmeny byly součástí indoevropského etnika, které do Evropy začalo pronikat někdy po 6. tisíciletí před n. l. Slované se stejně jako ostatní národy kulturně a jazykově vyhranili až na základě teritoriální izolace.

¹ CURTA, 2005: s. 37

² CURTA, 2005, s. 2

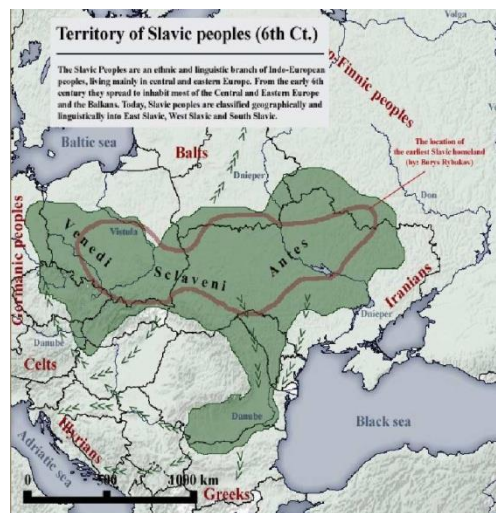
³ GOJDA, 2014, s. 5

Obrázek 1: *Indoevropská jazyková skupina*³

Přímými předky ruského národa byly východní slovanské kmeny. Předpokládá se, že jejichž původním domovem byla zalesněná oblast kolem řeky Pripjať. Stejně jako o Slovanech obecně, také o Východních Slovanech v období před 9. století našeho letopočtu je známo velmi málo. Důvodem je především zjevná absence psaného jazyka. Dalším důvodem byla odlehlost východních Slovanů od ostatní Evropy, a v neposlední řadě to byl fakt, že Slované své zesnulé často spalovali v žárových hrobech, a proto v porovnání s jinými kulturami byla možnost čerpat archeologické a antropologické informace omezená⁴.

Praslované byli pohané a vyznávali více božstev. Svým bohům přinášeli oběti, a to nezřídka i lidské, včetně obětí dětí narozených s nějakou vadou a dále zabíjení starých a těžce nemocných. K tomu je zřejmě vedly složité životní podmínky, kdy zdroje obživy byly velmi omezené a musely být šetřeny pro zdravé jedince, kteří je byli schopni vytvářet a udržovat tak rod⁵.

Pojem slovanská pravlast se používá pro označení území, v němž probíhala slovanská etnogeneze. Vzhledem k tomu, že Praslované byli těžkými životními podmínkami nuceni k časté migraci, stala se slovanská etnogeneze dynamickým procesem, v jehož důsledku byla slovanská pravlast tvořena protáhlým územím, jehož jádro i okraje se měnily v závislosti na tom, jak Slované migrovali a šířili se. V antických historických pramenech byli Praslované nazýváni Sklavini, Antové a Veneti.

Obrázek 2: *Předpokládané rozšíření Slovanů v šestém století n. l.*⁶

V závislosti na územích, ve kterých se v době pozdního pravěku Praslované usazovali, lze soudit, že se živilo zpočátku pastevectvím, lovem

⁴ BEDNAŘÍKOVÁ, 2006, s. 15–29

⁵ ŠVANKMAJER, 1996, s. 9–10

⁶ Wikipedia, Slavs.

a sběrem. Kulturní vývoj Praslovanů předurčovalo do značné míry podnebí na jimi obydleném území. Na rozdíl od mírného podnebí západní Evropy prožívali často Praslované velmi kruté zimy, na které se museli během letních období připravovat vytvořením dostatečného množství zásob, dřeva na otop, a výrobou vhodných oděvů. Případná nepřízeň počasí během letního období měla za následek hladomor a zvýšenou míru vynucené migrace jako snahy o nalezení území, která by byla vhodnější k životu. Skupiny Slovanů pronikaly na západ a jih směrem od své pravlasti již dávno před invazí Avarů v šestém století, ke které bývá jako hlavní příčině uváděna hromadná migrace národů v období pozdního pravěku a v počátcích středověku. K zásadní vlně migrací Slovanů, které je historicky zaznamenáno, však došlo právě v tomto období:

„Jako hlavní příčiny slovanské expanze jsou uváděny:

- 1. Vnitřní rozrod slovanské populace*
- 2. Donucení kvůli pohybu kočovných kmenů (Avarů)*
- 1. 3. Snaha získat obživu a další kořist*
- 4. Možnost lehce zaujmout oblasti vylidněné epidemiemi“⁷*

Na rozdíl od romantické představy národopisců osmnáctého a devatenáctého století o mírné povaze Slovanů, kteří nikoho ze svého okolí neohrožovali, svědčí soudobé poznatky o tom, že se dávní Slované nijak nelišili od ostatních kmenů a národů té doby. Byli stejně agresivní, loupeživí a krutí, jako byli Římané, Germáni, Vikingové, či Avari. ⁸

S Avary, kteří od poloviny šestého století podnikali loupeživé nájezdy na evropská území, také někdy Slované uzavírali účelová spojení, díky kterým kořistili a díky kterým se jim dařilo získávat a podrobovat si nová okolní území.⁹

Praslované v období raného středověku tedy netvořili jednotný národ, ani neobývali stálá území. Jejich etnogeneze byla doprovázena vyčleňováním jednotlivých kmenů, které migrovaly různými směry, a ze kterých se postupně stávaly národy s vlastním jazykovým vývojem. Rozdělení Slovanů a jejich další osud lze historicky sledovat až od devátého století. Východní větev Slovanů byla základem pro postupné utváření Ruského národa.

---

⁷ GOJDA, 2014, s. 15

⁸ BERANOVÁ, 2000, s. 9–11

⁹ BEDNAŘÍKOVÁ, 2006, s. 35

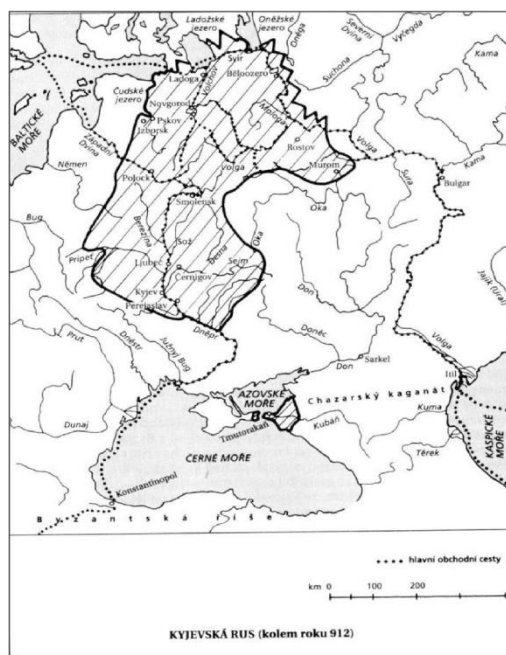
2.2 Kyjevská Rus

Za první národnostně a teritoriální útvar, který lze považovat za ruskou pravlast, je označována Kyjevská Rus, jejíž vznik úzce souvisí obchodními stezkami Normanů, jež Východní Slované nazývali Varjagové.

Normani byli od 9. až po 11. století postrachem téměř celé Evropy. Jedna z významných obchodních stezek, kterou Normani (Varjagové) využívali pro obchodování s Byzancí, vedla přes území, která v 9. století obývaly roztroušené kmeny Východních Slovanů.

V té době zde Slované žili rodovým způsobem a jednotlivé vesnice byly v rozlehlých pláních od sebe velmi vzdáleny, avšak nanejvýš na jeden den cesty, což jim i v daných nepříznivých klimatických podmínkách umožňovalo udržovat styky se svými sousedy.

Obrázek 3: *Kyjevská Rus v 10. století n. l., obchodní cesty Varjagů*¹⁰

V důsledku absence písma a skutečnosti, že slovanské rody žily roztržštěně, platilo v jednotlivých vesnicích pouze ústně předávané zvykové právo, které se navíc u jednotlivých rodů často navzájem lišilo. „Základem společenské organizace se u Slovanů stala „patriarchální rodová obecina“. Záležitosti se řešily na shromáždění kmene; takové shromáždění

se nazývalo „věče“ (věščať = mluvit)¹¹

Fakt, že Slované na tomto území dosud nepoužívali písmo, bránil zakládání větších aglomerací, které by bylo možné spravovat na základě obecně stanovených a zákonem vynucovaných pravidel. Rovněž vznik rozsáhlejší administrativní správy nebyl možný, protože její funkčnost je podmíněna existencí psaných záznamů, jejichž plnění by bylo možné kontrolovat a konfrontovat s realitou.

¹⁰ ŠVANKMAJER, 1996, s. 18

¹¹ VLČEK, 1998, s. 22

Díky tomu, že se jednalo o zdatné válečníky, byli Varjagové schopní ohlídat si kupecké stezky, kde v té době bývaly obchodní karavany častým terčem loupežných přepadení. To jim umožnilo budovat i velmi dlouhé obchodní cesty a využívat tak obchodních styků i se vzdálenými oblastmi. Varjagové byli společensky a technicky vyspělejší, a postupně si začali místní obyvatelé podrobovat. Slovanští obyvatelé se postupně přestali bránit svému podrobení. Přijali za svého vládce normanského válečníka a dobyvatele Rurika ze švédského kmene Rossů (Ruotsi). Vznikl stát, jehož nejvyšší vládnoucí vrstvu tvořili cizinci. Normanští Rossové v běhu dalších generací postupně asimilovali s místními obyvateli. Slovanům žijícím na tomto území se začalo říkat Rusové, a tak se stalo, že „*Původní Rus-cizinec se stal Rusem-Slovanem.*“¹²

Podle nejstarší kroniky Kyjevské Rusi se Varjagan Rurik stal princem Novgorodu kolem roku 860. Jeho nástupci expandovali směrem na jih a rozšířili svou vládu až na území dnešního Kyjeva. Do konce 9. století získali lokální Varjaganští vládci s ústřední správou v Kyjevě svou moc nad rozsáhlou oblastí. Tuto oblast začali místní obyvatelé nazývat „Ruská země“ (Russkaja Zemlja), později jen Russkaja a ještě později „Rossija“.

Vzhledem k tomu, že územně se tehdejší Rus rozkládala i na územích dalších dnes existujících států (Ukrajina, Bělorusko), je v moderní historii pro účely jejího odlišení od současné Ruské federace používán název Kyjevská Rus. Tento název však původní obyvatelé údajně nikdy nepoužívali.¹³

Důležitou kapitolou v historii Kyjevské Rusi je etapa zavedení křesťanství. Křesťanství Kyjevské Rusi představuje slovanskou variantu východního ortodoxního náboženství. Jde o syntézu byzantské a slovanské kultury, jež určovala směřování ruské kultury a vývoj Ruské společnosti na mnoho následujících století, a má zásadní vliv na myšlení a jednání ruského obyvatelstva dodnes. Křesťanství bylo formálně v Kyjevské Rusi přijato v roce 988 za vlády kyjevského velkoknížete Vladimíra jako výsledek jeho racionální úvahy, jíž se snažil utužit moc i stabilitu země jejím politickým propojením se silným spojencem, kterým se i v této době Římská říše stále jevila. Jedním z důsledků úzké orientace na Byzanc bylo přijetí písma cyrilice, která používá jiné typy než latinka, jíž psal prakticky celý zbytek Evropy směrem na západ od Kyjevské Rusi. Tento na první pohled nevýznamný

---

¹² ŠVANKMAJER, 1996, s. 11

¹³ Osobní konzultace s ruským studentem v Praze, 2014

fakt v pozdějších dobách prohluboval kulturní izolaci Ruska a měl vliv na jeho zaostávání za západním světem.¹⁴

I přes počáteční omezené rozšíření křesťanství na území tehdejší Kyjevské Rusy se velmi rychle začaly projevovat pozitivní dopady tohoto kroku. Okolní svět té doby byl převážně křesťanský a neustále připomínal východním „barbarům“ svoji kulturní a civilizační nadřazenost. Tento stav se po přijetí křesťanství začal měnit a Kyjevská Rus postupně začala být pro zbytek světa srovnatelným a přijatelným hospodářským i politickým partnerem a Kyjevská Rus výrazně kulturně přiblížila k ostatní Evropě.¹⁵

Prakticky bezprostředně po zavedení křesťanství a s tím souvisejícím písmem začala Kyjevská Rus přijímat administrativní kroky k upevnění státní správy, které do té doby byly nerealizovatelné.

Jedním z nejdůležitějších dokumentů té doby bylo sepsání a přijetí prvního právního kodexu „Ruská pravda“ někdy kolem roku 1016 za doby vlády knížete Jaroslava Moudrého. Kyjevská Rus byla analogií ostatních evropských útvarů té doby a představovala raně feudální stát s decentralizovaným lenním systémem. Bylo zde uplatňováno obyčejové právo, jeho obsah i výklad však nebyl jednotný, protože se lišil podle etnik a sociálních skupin. Jeho použití bývalo účelově využíváno lokálními vládci pro prosazení jejich zájmů. Z těchto důvodů znamenalo vydání byť i tak primitivního zákoníku, jakým Ruská pravda byla, velkou změnu k lepšímu.¹⁶

Většina trestů stanovených v Ruské pravdě bylo peněžních. Co je na Ruské pravdě překvapivé, že neznal trest smrti, a také ostatní tělesné tresty byly stanovovány jen velmi výjimečně, což je na právním kodexu z 11. století překvapivé. Je to v příkrém rozporu s krutostí práva uplatňovaného v pozdějších fázích středověku. Z dnešního pohledu je úsměvné (ale možná i inspirující) uplatnění zásady knížete Jaroslava, a sice že výše peněžního trestu pro zloděje dosahovala dvojnásobku i trojnásobku ceny toho, co ukradl. Revoluční na svou dobu je i fakt, že v Ruské pravdě jsou zmíněna i některá ženská práva, i když velmi okrajově a ve srovnání s mužskými právy diskriminačně.¹⁷

---

¹⁴ KORT, 2008, s. 8–9

¹⁵ ŠVANKMAJER, 1996, s. 14–15

¹⁶ KOLEKTIV autorů Práv. fak. UK, 2010, s. 520–521

¹⁷ ŠVANKMAJER, 1996, s. 16–17

Období existence Kyjevská Rusy představovalo výrazné sblížení západních a východních kultur. Toto období je poznamenáno ekonomickým, kulturním i architektonickým rozkvětem, a lze se jen domýšlet, jak by se historie vyvíjela dále, kdyby nenastalo období hluboké kulturní izolace způsobené invazí Mongolů na území Kyjevské Rusy ve třináctém století.

2.3 Zlatá horda

Období třináctého století v Evropě je zásadně poznamenáno vpádem Mongolů¹⁸, který na několik století určoval její vývoj. Při jejich cestě na západ bylo území Kyjevské Rusi jednou z prvních překážek, a neslo tak ze všech tehdy existujících evropských státních útvarů největší tíži dopadů mongolské invaze.

Kyjevský velkokníže nikdy neměl faktickou moc nad celým územím. Dlouhotrvající vzájemná konfrontace knížat Kyjevskou Rus oslabovala, a tak vedla jejímu postupnému neodvratnému konci.

Kyjevská Rus musela v 11. a 12. století opakovaně odolávat nájezdům okolních kmenů, z nichž nejvážnější byly nájezdy Pečeněhů a Polovců. Polovci se nakonec prosadili a trvale ovládli dolní tok Dněpru, což mělo za následek přerušení obchodní stezky do Byzance. Pokles obchodních aktivit zrychlil proces rozpadu Kyjevské Rusi, který v té době probíhal v důsledku vnitřního boje o moc. Kyjevská Rus se jako polo státní útvar nakonec rozpadla na malá nezávislá knížectví. Historické osudy jednotlivých knížectví se nevyvíjely stejně. Klíčovou událostí, která ovlivnila osudy jižnějších oblastí východní Evropy, byl vpád Mongolů, kteří v roce 1223 drtivě porazili v bitvě na řece Kalka u Azovského moře síly spojeneckých knížecích vojsk. Po novém vpádu v roce 1237 se Mongolové natrvalo usadili ve východní Evropě, kde založili říši zvanou Zlatá horda, a na období více než dvou století si tak podrobili většinu knížectví vzniklých rozpadem Kyjevské Rusi.

Mongolský vpád byl na další vývoj Ruska devastující. Byla zpustošena tradiční městská centra, došlo k obrovským ztrátám na životech i majetku, spousta obyvatel byla odvečena do otroctví. Po mocenském ovládnutí území nastolili Mongolové s bývalými vládci vazalský systém založený na jejich korumpování. Většina mongolského vojska ruské území opustila a správa byla delegována pověřovacími listinami (jarlyk) na knížata, kteří nepadli v předchozích bojích. Byla

---

¹⁸ Někdy jsou Mongolové ztotožňováni s příbuzným kmenem tehdejších Tatarů, ale ti jen tvořili velkou část vojska Mongolů. V dnešní době se jedná o dvě samostatné národnostní skupiny.

tak alespoň částečně zachována jejich moc a místní staronoví vládcové začali mít ke svým novým pánům pragmatický vztah. Hlavní a prakticky jedinou povinností knížat vůči svým podrobitelům byla loajalita. Způsob dosažení tohoto cíle zůstával na knížatech včetně způsobu správy a uplatňování lokálního práva. Svým mongolským vládcům odváděli daň a účastnili se vojenských tažení. Současně však mohli profitovat obchodování s Orientem, a svazků s Mongoli také využívali během vlastních dobovačných tažení vůči zahraničním nepřátelům, ale i při vyrovnávání si účtů s jinými ruskými knížaty.¹⁹

Během éry Zlaté hordy postupně došlo k částečné obnově ekonomického růstu, avšak ruská mentalita se posunula směrem k orientálnímu despotickému modelu vládnutí, zahrnujícím touhu po expanzi, kulturní izolaci, oportunistus vůči vítězům kombinovaný s krutostí vůči poraženým a poddaným, xenofobii aj.²⁰

V obsazených knížectvích se za doby nadvlády Mongolů prakticky zastavil společensko-kulturní vývoj a celá oblast začala za vývojem ostatních evropských států silně zaostávat.

Částečně uchráněn před pleněním zbyl jen sever – především Novgorod, jenž se tak vyvíjel v relativně příznivějších podmínkách. Byl teritoriální největším ze staroruských knížectví. Novgorod bojoval s místními finskými kmeny a počátkem 13. století i se Švédy a německými rytíři, kteří předtím dobyli území baltských kmenů. Expanzi Řádu německých rytířů zastavil až Alexandr Něvský.

„Zlatý věk“ hordy vrcholil na přelomu 13. a 14. století. V té době však začaly v chánské dynastii objevovat spory o moc, které vyvrcholily v letech 1360-1380. Historie se opakovala, ovšem v opačném gardu. K rozpadu Kyjevské Rusi napomohl vnitřní chaos, který usnadnil Mongolům anexi nástupnických území Kyjevské Rusi. Podobně vnitřní chaos v mongolské říši umožnil moskevskému velkoknížeti Dimitriji Ivanoviči (Donský), aby je v bitvě roku 1380 porazil. Ačkoliv toto vítězství bylo přechodné a o dva roky byla Moskva Mongoly vypálena, byl tím nastartován proces úpadku Zlaté hordy, která se obdobně jako kdysi Kyjevská Rus začala rozpadat na menší územní celky zvané chanáty. Tento trend vyústil na konci patnáctého století k úplnému vytlačení Mongolů z území bývalé Kyjevské Rusi. Nástupnické státní útvary se tak mohly nadechnout k novému rozvoji.

---

¹⁹ PEČENKA, 2011, s. 22–23

²⁰ Tamtéž

2.4 Moskevská Rus

Neustále územní dělení knížectví mezi potomky Rurikovců vedlo ve čtrnáctém století k situaci, kdy na území bývalé Kyjevské Rusi existovalo více než dvě stě malých knížectví. Celistvými a územně velkými zůstávalo jen několik málo knížectví, jejichž význam a vliv se postupně posiloval. Mezi nimi si v průběhu čtrnáctého století získávalo stále významnější postavení knížectví Moskevské.

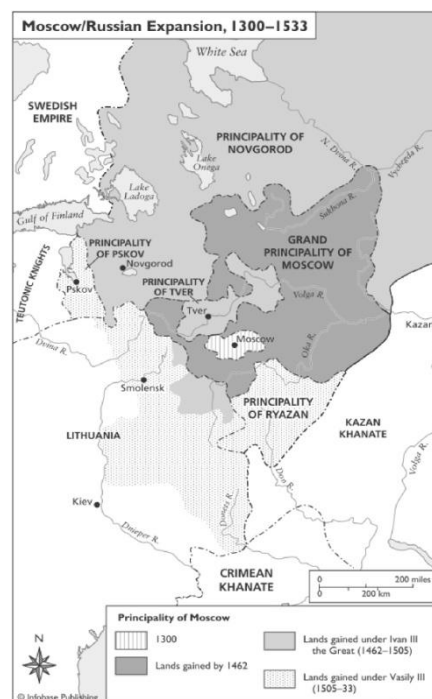
Moskevský kníže Ivan Kalita (vládl 1325–1341) získal od chána Zlaté hordy titul velkoknížete Vladimíru a s ním i právo vybírat na Rusi daň. Ivanovi se podařilo udržet mír, což prospívalo obchodu na důležité trase z Novgorodu do Povolží. Zbohatnul na poskytování půjček okolním knížatům, kteří se zadlužovali, až nakonec jejich země levně skoupil a připojil je k Moskvě, a tak zvětšoval její území. Její prestiž podpořilo i rozhodnutí církevního metropolity Petra, že se přestěhuje z Vladimíra do Moskvy.

Dimitrij Donský (vládl 1359–1389) se jako první ruský vládce postavil na odpor proti Tatarům a zvítězil nad jejich vojskem v bitvě na Kulikovském poli roku 1380.

Významným obdobím rozvoje Moskevského knížectví byla vláda knížete Ivana III. (vládl 1462–1505). Moskva pod jeho vládou expandovala a podrobila si územně největší knížectví Novgorod. Ivan III. tak rozsah území Moskevského knížectví více než zdvojnásobil především na úkor severních knížectví. Na takto sjednoceném území vyhlásil svou absolutní svrchovanost nad všemi ruskými knížaty a tímto aktem de facto vzniknul nový státní útvar.

Obrázek 4: *Expanze Moskevské Rusi v období let 1300 až 1533.*²¹

Na další vývoj Ruska mělo vliv dobytí Konstantinopolu Turky roku 1453. Byzantská říše se rozpadla a v Moskvě se v této souvislosti zrodila myšlenka převzít po Byzanci nástupnictví. Ivan III. začal sám

²¹ KORT, 2008, s. 19

sebe titulovat „Car“ (náhrada za „Cézara“) a zavedl konstantinopolský dvorský ceremoniál. Mimo jiné také začal používat byzantský císařský znak – dvouhlavý orel, který je dodnes ruským státním znakem.²²

Sebevědomí Ivana III. narůstalo a v roce 1480 přestal platit Tatarům poplatek, čímž definitivně skončilo jejich panství na Rusi. Na místě bývalé velké říše vzniklo několik menších chanátů (Kazaňský, Astrachaňský, Krymský). S krymským chánem udržoval Ivan III. přátelské kontakty a oba státní útvary vystupovaly jako spojenci proti společnému nepříteli, kterým bylo Litevské velkoknížectví. Jeho území v té době sahalo až k Černému moři a zabíralo kromě vlastní Litvy i celé dnešní Bělorusko, část dnešního Ruska (Smolensk, Brjansk) a západ dnešní Ukrajiny (Černigov, Kyjev, Poltava).

Další výraznou postavou ruské historie se stal Ivan IV. (vládl 1547–1584), zvaný „Ivan Hrozný“. Jeho vláda znamenala posílení centralizovaného státu další územní expanzí. Při expanzi na východ se mu roku 1552 podařilo připojit k Moskevskému státu nejprve Kazaňský a v roce 1556 pak také Astrachaňský chanát. Tímto krokem Rusko získalo území bývalé Zlaté hordy, a poprvé tak byly překročeny hranice bývalé historické Rusi. Ovládnutí Kazaně bylo prvním krokem vedoucím k přeměně Moskevského státu v mnohonárodní ruské impérium. Ivan Hrozný pokračoval i nadále v expanzivních výpadech. Během jeho vlády započala expanze na Sibiř, na suroviny bohatého území, bez kterého by Rusko pravděpodobně zůstalo jen provinční mocností.²³

Ve vnitřní politice Ivana Hrozný vyhlásil nedotknutelnost církevního majetku a rozhodl o sjednocení církevních obřadů a norem života církve na území celé Rusi. Z doby jeho vlády také pochází termín samoděržaví, které vyjadřuje absolutní moc vládce, jíž musí být všechno a všichni podřízeni. Každý, kdo se mu nejen vzepře, ale třeba i jen znelíbí, musí být zničen. Právo a jeho naplnění určoval car, a každý se mu musel podrobit. O několik století později tento přístup vyznával Stalin, který se netajil tím, že Ivan Hrozný pro něj byl historickým vzorem. Během rozpoutaného teroru začal Ivan Hrozný vyvlastňovat půdu a majetek vysoké šlechty, kterou fyzicky likvidoval, protože se obával, že by jej mohla připravit o trůn. Situaci za vlády Ivana Hrozného a motivaci jeho činů nejlépe ilustruje citace:

---

²² Tamtéž, s. 27

²³ ŠVANKMAJER, 1996, s. 58

„Ivan IV. rozdělil území celé říše na část vyhrazenou jeho vlastní dispozici (opričninu) a na část určenou k tradičnímu feudálnímu způsobu užívání (zemštinu). Z opričniny vyhnal bojary a přidělil jim horší statky v zemštině, mnohé z nich však dal surově zavraždit, často s celými rodinami a někdy i s nevolníky. Získanou půdu přiděloval své „gardě“, opričnikům, kteří [...] se stali oporou nové, na carovi zcela nezávislé šlechty.“²⁴

Smyslem tohoto jednání Ivana IV. byla centralizace moci cestou oslabení moci bojarů a knížat. Vytvořil tak předpoklady k nastolení absolutismu.²⁵

Po smrti Ivana Hrozného se tak stal carem jeho druhý syn Fjodor I, který byl ovšem slabomyslný. Fjodor I. byl po vyvraždění šlechty jediným následovníkem Rurikovců, ale protože neměl děti (i on byl nakonec zavražděn), dynastie Rurikovců vymřela po meči. Skutečnou vládu za Fjodora I. vykonával jeho švagr Boris Godunov. Ten vytvořil z ruské metropole samostatný patriarchát ortodoxní církve, a ruský patriarcha se tak dostal na úroveň Římského papeže.

V bojích se Švédy získal Godunov Karélii a tím pro Rusko konečně spojení s Baltským mořem. S Godunovem se pojí i počátky nevolnictví, neboť rozhodl o připoutání rolníků k půdě, čímž chtěl vyřešit tehdejší hospodářskou krizi. Vymření Rurikovců a nejasná budoucnost ruského trůnu rozvířila diskuzi o jeho nástupcích. V roce 1598 prohlásil sněm Borise Godunova za cara. Jenže Godunov byl prvním moskevským carem, který nemohl legitimitu carského titulu odůvodnit původem. I jeho panování bylo expanzní, když kolonizoval Sibiř, a současně zakládal nová města na Volze (Samara, Saratov, Volgograd, Voroněž).

Éra Rurikovců trvala od 9. století až do konce 16. století. Během jejich vlády byl nejprve nastartován proces sblížování ruské kultury s kulturou západní, jenž zahrnoval přijetí křesťanství a růst kulturní i obchodní spolupráce orientovaný především na Byzancii. Po rozpadu Zlaté hordy vznikla na jeho území procesem postupného sjednocování a připojováním okolních knížectví Moskevská Rus. Její vládcové nejprve postupně ovládli území obývaná etnickými Rusy a postupně i jinojazyčné chanáty, které k Rusům nikdy předtím nepatřila. Moskevská Rus se tak stala předpolím pro vznik ruského impéria novověku a územního Ruska tak, jak jej známe dnes.

---

²⁴ KOLEKTIV autorů Práv. fak. UK, 2010, s. 531

²⁵ VLČEK, 1998, s. 38

2.5 Nástup dynastie Romanovců

Smrt Ivana Hrozného spolu s vymřením rodu Rurikovců byly příčinou vnitřních zmatků nazývaných Smuta (1605–1613), kdy na ruský trůn postupně usedlo několik samozvaných vládců. Toto období bylo ukončeno založením nové carské dynastie Romanovců.

Po smrti Borise Godunova r. 1605 zasáhly Rusko vážné problémy související s bojem o moc mezi šlechtickými zájmovými skupinami. Někteří z nich se obrátili o pomoc na Polsko. V té době získalo Polsko-litevská unie v bojích značná území na úkor Ruska. Pokoušelo se také intrikami ovlivnit volbu nového cara. Na ruský trůn nejprve zasedl mnich Otrepjev neboli „Falešný Dmitrij“, který o sobě tvrdil, že právě on je právoplatným dědicem trůnu, neboť on je právě ten Dmitrij z rodu Rurikovců, který se zázračně zachránil. Byl dosazen za pomoci polského vojska, přičemž Poláci se tak snažili eliminovat svého největšího mocenského nepřítele (Rusko). Falešný Dmitrij zemřel během protipolského povstání hned následující rok. Roku 1606 moskevští bojaři (po velkoknízatech nejvyšší feudálové) prohlásili za cara Vasila Šujského, ale v roce 1610 se část moskevské šlechty obrátila o pomoc na polského krále Zikmunda III. Šujský byl svržen a Moskvu znovu obsadila polská vojska. Tentokrát na trůn dosadili syna polského krále, ale ani ten se tu dlouho neudržel. V roce 1612 vypuklo v Moskvě další protipolské povstání, jež znamenalo konec polských ambic na získání ruského trůnu. Zmatkům na trůnu pak učinila přítrž moskevská šlechta, když za cara zvolila synovce Ivana Hrozného, Michala Romanova (vládl 1613–1645), údajně mimo jiné také proto, že měl v době na trůn jen 16 let. Šlechta se domnívala, že půjde o loutkovou vládu, během které budou moci prosazovat své zájmy. Jeho zvolení byla založena nová carská dynastie „Romanovci“, která v Rusku vládla až do roku 1917.

Bezprostředním úkolem nového cara bylo obnovit pořádek. Naštěstí pro Moskvu, jeho hlavní nepřátelé – Polsko-litevská unie a Švédsko – byli zapojeni do vzájemného válečného konfliktu, který poskytl Rusku možnost uzavřít se Švédskem v roce 1617 mír a podepsat v roce 1619 příměří s Polsko-litevskou unií. Velká území ztracená v bojích ve prospěch Polska a Švédska si Moskva vykompenzovala expanzí na Sibiř, kde se jí panství rozšířilo až po Lenu.

Raději, než by šlechta riskovala, že přijde o své majetky v dlouhé občanské válce, začali knížata a bojaři s prvními Romanovci spolupracovat, čímž umožnili

dokončit byrokratickou centralizaci carské říše. Stát mohl po šlechtě požadovat služby, zejména službu v armádě, a na oplátku bylo bojarům slíbena možnost zavést nevolnictví pro jejich rolníky. Byl nastolen absolutistický režim, který byl tolerován ostatními privilegovanými vrstvami.

Michalův nástupce Alexej (vládl 1645–1676) upevnil samovládu Romanovců a zavedl dědičné nevolnictví. Moskva dosáhla po dlouhé době nové územní úspěchy v zápase o vliv ve východní Evropě, když protipolské povstání Bohdana Chmelnického (1654) znamenalo odtržení ukrajinských území od Polska a jejich připojení k Moskvě.

Po smrti Alexeje krátce vládl jeho bratr Fjodor III. (vládl 1676–1682). Jeho krátká vláda byla ve znamení reform. V roce 1678 bylo provedeno všeobecné sčítání lidu, v roce 1679 zavedeno uvalení přímých daní jednotlivým uživatelům půdy (které ovšem zvýšilo útlak poddaných). Fjodor III. chtěl urovnat vztahy s Polskem, a proto prodloužil v roce 1678 o příměří. V letech 1676–1681 vedl s Tureckem válku proti Osmanské říši, která se spojila s Krymským chanátem, a připojil k Rusku Záporoží na jihu dnešní Ukrajiny.

Následující postava na ruském trůnu pařila k největší osobnostem ruské historie. Petr I. Veliký (vládl 1682–1721) byl za cara prohlášen již r. 1682 jako nedospělý, ale až do r. 1689 za něj vládla jeho sestra Sofia. Cílem Petrových reform bylo modernizovat Rusko a politicky, hospodářsky i kulturně ho přiblížit k evropskému Západu. Konsolidoval autokracii v Rusku a hrál hlavní roli v přiblížování Ruska k západní Evropě. Na Petra hluboce zapůsobily vyspělé technologie, válečné a státnické umění Západu. Studoval západní válečné strategie a taktiky vybuřoval mohutnou třístatisícovou armádu z doživotních odvedenců. V letech 1697–1698 byl prvním ruským carem, který kdy navštívil západ, jenž na něj i jeho doprovod udělal hluboký dojem.

První kroky Petrova válečného úsilí byly namířeny proti osmanským Turkům, a v roce 1699 získal Azov. Pak se jeho pozornost obrátila na sever s úmyslem zajistit Rusku přístup k moři. Rusko stále nemělo bezpečný přístav v Baltském moři, neboť toto území bylo ohrožováno Švédskem.

Petr uzavřel tajnou alianci proti Švédsku s Polsko-Litevskou aliancí a s Dánskem. Válka v letech 1699–1721 nakonec skončila žádostí Švédska o mír. Ještě v průběhu války založil roku 1703 Petrohrad, do kterého později přenesl své sídlo, a vybuřoval zde přístav. Po skončení Severní války si Rusko připojilo ke svému území další čtyři provincie na území dnešního Estonska a část Lotyšska,

díky čemu byl bezpečný přístup k moři definitivně zajištěn. Rusko od té doby získalo mocenskou hegemonii ve východní Evropě. Perská výprava vedená v letech 1722–1723 skončila připojením pobřeží Kaspického moře.

Ve snaze přiblížit se Západu zavedl Petr Veliký řadu inovací ve správě státu i církve, modernizoval armádu, podporoval vzdělání a rozvoj průmyslu. Zaváděl také západní etiketu a módu v oblékání, stříhání brady a podobně. Rusko po smrti Petra Velikého již nezvratně patřilo mezi evropské velmoci.

„Petrovy reformy byly rozsáhlé a bez ohledu na své vady přinesly definitivní konec uzavřenosti a výlučně asiatské povahy Ruska. Třebaže příslovečné okno do Evropy Petrem otevřené mnozí jeho následníci zase přibouchávali, epocha účasti Ruska v evropských záležitostech a pronikání evropského vlivu do Ruska nezvratně započala. Ve vnitřním životě Ruska však tak podstatný zlom nenastal.“²⁶

2.6 Období od Petra Velikého po Kateřinu Velikou

Po Petrově smrti se vlády roku 1725 ujala jeho manželka Kateřina I., ale vládla pouhé dva roky. Pak se krátce stal ruským carem třináctiletý vnuk Petra Velikého, Petr II, který vládl v letech 1727 až do roku 1730, kdy zemřel na neštovice, čímž rod Romanovců vymřel po meči.

Na trůn tedy usedla neteř Petra Velikého Anna Ivanovna. Její desetiletá vláda byla poznamenána vzájemnými intrikami jejích německých poradců a ruské šlechty. Za zmínku z dob její vlády stojí novela zákonů, jež ještě více podřizovala nevolníky do područí šlechty. Jelikož byla carevna Anna bezdětná, určila za svého nástupce v té době ještě nenarozeného synovce Ivana VI. Ten se po její smrti stal carem jako teprve dvouměsíční dítě. Vládu za něj převzala neformálně jeho matka, avšak záhy byla palácovým převratem svržena a na trůn usedla dcera Petra Velikého Alžběta I. Petrovna. Alžběta I. byla mezi lidem velmi populární, její praktický přínos nebyl pro Rusko nijak významný. Byla pověstná rozmary, během kterých hodně utrácela a trávila celé hodiny před zrcadlem zkoušením nových šperků. Na druhou stranu jako příznivec umění nechala postavit několik barokoro-kokových staveb včetně přestavby Zimní paláce v Petrohradě do dnešní podoby.

Z politických událostí stojí za zmínku odklon od spojení s Francií a navázání účelového spojení s Rakousko-Uherskem proti silicím nebezpečí

---

²⁶ KOLEKTIV autorů Práv. fak. UK, 2010, s. 538

ze strany Pruska. Z domácích událostí bylo důležitým aktem za vlády Alžběty I. založení univerzity v Moskvě z podnětu jednoho ze svých poradců Michaela Lomonosova.²⁷

Následníkem trůnu po Alžbětině smrti se stal Petr III., jenž byl vnukem Petra Velikého. Petr III. se narodil v Německu. Byl vyznáním Luterán a teprve později přijal z nezbytnosti pravoslaví. Do Ruska zavítal poprvé ve svých čtrnácti letech. Nikdy se nezbavil neskrývané náklonnosti k Německu a despektu k Rusku. V důsledku přísné výchovy v dětství byl citově částečně omezený a trpěl záchvaty vzteku. Přesto si jej Alžběta I. zvolila za svého nástupce, a proto roku 1762 usedl na ruský trůn. Během svého krátkého jednoletého vládnutí uzavřel v pruské válce separátní mír s pruským králem Fridrichem Velikým, který se v té době nacházel před téměř jistou porážkou. Petr III. tak svévolně a v rozporu se spojeneckými dohodami s Francií a Rakouskem zachránil Prusko před katastrofou a Rusku odepřel významné územní i majetkové zisky. Tím si Petr III. vytvořil ve své zemi řadu vysoce postavených nepřátel. Byl nucen abdikovat a nakonec byl zavražděn.

Petrova manželka Kateřina (vlastním jménem Sofie Frederika Augusta), která se stejně jako on narodila v Německu, měla na rozdíl od něj k Rusku kladný vztah. Jako dcera bezvýznamného německého prince rychle pochopila neopakovatelnou šanci, kterou jí sňatek s Petrem III. poskytnul, a po jeho smrti svou šanci okamžitě využila. Carevna Kateřina II. zvaná Veliká byla inteligentní a politicky vychytralá, a za pomoci gardy se převratem chopila moci ještě v roce manželovy smrti (1762), přestože na trůn neměla formálně nárok. Vládla až do své smrti roku 1796.

V prvních letech své vlády se Kateřina Veliká inspirovala myšlenkami francouzských osvícenců. Jednalo se o dobovou módu šlechtického stavu Ruska, přijetí osvícenectví však končilo na hranici toho, co bylo slučitelné s jeho privilegovaným postavením. Obdobný myšlenkový vývoj zaznamenala i Kateřina Veliká, která se nejprve pro ideje Francouzské revoluce nadchla, avšak následně své postoje a reformní záměry podle jejího ducha zásadně zrevidovala²⁸.

Kateřina započala své panování se dvěma hendikepy: Jako cizinec byla závislá na skupině gardových důstojníků, kteří jí po sesazení a vraždě manžela dopomohli na trůn, a navíc to byla žena. Na druhou stranu byla velmi inteligentní, pracovitá, uměla ovládat své pocity. Dovedla manipulovat s lidmi, ale současně jim

---

²⁷ KORT, 2008, s. 60

²⁸ PELIKÁN, 2000, s. 33

uměla i naslouchat a byla ochotná nechat si od nich poradit. Díky těmto vlastnostem dokázala oba své hendikepy využívat podle potřeby ve svůj prospěch.

Byla velmi ješitná a pro dosažení svých ambic neměla žádných zábran. Jedním z prostředků udržení se u moci byl její milostný život, ve kterém se za doby její vlády údajně vystřídal více než dvacet milenců, převážně mladých důstojníků z její gardy, kterou tak plně dostávala pod svůj vliv. Svůj cizí původ a zahraniční kontakty zase využívala pro zvyšování prestiže vlastní i Ruska.²⁹

Jedním z jejích nejvýznamnějších rádců a současně milenců byl gardový důstojník Grigorij Potěmkin. Jako správce Krymu se proslavil tím, že před inspekční cestou císařovny na Krym v roce 1787 nechal (se souhlasem Kateřiny) v dostatečné vzdálenosti od řeky Dněpr, po které na Krym vedla příjezdová cesta lodí, vytvořit perspektivními malbami kulisy vesnic, stád dobytka a obdělaných polí. Tímto způsobem navodil dojem, že tato původně téměř neobývaná oblast je ve skutečnosti hustě obydleným a prosperujícím územím. Celé to bylo zinscenováno pro zahraniční hosty včetně rakouského císaře Josefa II., a toto divadlo je mělo přesvědčit o tom, že Rusko je vzkvétající a rychle se rozvíjející země.³⁰

V zahraniční politice se za vlády Kateřiny Veliké relativně dařilo. Ve dvou válkách s Tureckem připojila k Rusku další území na jihu, včetně Krymu. Na západě využila svého původu a kontaktů na pruského krále Fridrichem II. k rozdělení Polska a připojení části jeho území k Rusku.

Horší to bylo s jejími úspěchy na domácím poli. Potěmkinovy vesnice (název, který pro podobná politická divadla vžil) byly do jisté míry ilustrací celého období vlády Kateřiny II., neboť řada jejích kroků a reforem byla mnohem více symbolická a na cílená na efekt, než opravdu účelná a smysluplná. Na jednu stranu například udržovala úzké kontakty s francouzskými osvícenci osmnáctého století (dopisovala si s Voltairem), ale současně odmítala cokoli z idejí francouzské realizovat ve vztahu ke státnímu zřízení, ve kterém vládla. Na zoufalé situaci rolníků, především nevolníků, se za doby její vlády nezměnilo vůbec nic. Naopak, jejich počet se stále zvětšoval s tím, jak Kateřina přidělovala svým favoritům šlechtické tituly včetně pozemků. Původně státní rolníci připoutaní k těmto pozemkům se tak stávali nevolníky nově vzniklé šlechty.

---

²⁹ KORT, 2008, s. 62

³⁰ Tamtéž, s. 64

I za vlády Kateřiny platilo, že více než 90% populace bylo zcela negramotných. Její „dobré úmysly“ o správu země byly někdy kontraproduktivní. Šlechtu zbavila povinností doživotní státní služby, aby se mohla lépe starat o své statky, což ovšem v realitě vedlo jen k utužení nevolnictví. Aby potlačila alkoholismus v zemi, spolu se zvýšením daně z alkoholu zrušila státní monopol na výroby a prodej vodky v Rusku, ale nechtěně tak podpořila expanzi výroby alkoholu v soukromém sektoru a nárůst alkoholismu v Rusku, se kterýmžto problémem se ruská společnost potýká dodnes.

Kladně je hodnocena soudní reforma, k níž za vlády Kateřiny Veliké došlo, ani ne tak pro obsah a rozsah, ale především jako krok k oddělení soudů od správního aparátu.³¹

Období 17. a 18. století je pro Rusko charakteristické územní expanzí a posilováním jeho mocenského postavení, stejně jako posílením prvků autokracie. Výrazně se rozšířil státní a represivní aparát, bez kterých nebylo možné takto vzniklý autokratický režim spravovat.

Na druhou stranu došlo v této době k řadě reforem vrcholících za Petra Velikého, jimiž byl povzbuzen ekonomický a průmyslový rozvoj Ruska. Jejich hlavním cílem však nebylo blaho obyvatelstva, nýbrž primárně posílení vlastního mocenského postavení a vybavení armády pro další válečná tažení.

Rusko zůstávalo i na konci 18. století ve srovnání se zbytkem rozvinutého světa společensky, kulturně i ekonomicky i nadále velmi zaostalé.

---

³¹ PELIKÁN, 2010, s. 40

3 Rusko 19. století – přechod k buržoazní monarchii

3.1 Rusko první poloviny 19. století – konzervativní modernizace

První polovina devatenáctého století je v Rusku označována jako období konzervativní modernizace³², jež byla poznamenána snahou o přizpůsobení se nové situaci v okolním světě. Jednalo se období, které připravilo půdu pro realizaci významných reforem uskutečněných ve druhé polovině 19. století.

V letech 1796–1801 vládl v Rusku syn Kateřiny Veliké, Pavel I. Petrovič. Z období jeho vlády stojí za zmínku navázání spojení s Francií, která tehdy byla pod vládou Napolena I., a dále fakt, že byl zavražděn. Koluje se, že se tak pravděpodobně stalo s tichým souhlasem jeho prvorozeného syna a následovníka trůnu, Alexandra I., který je označován za pokračovatele reforem Petra Velikého.

Alexandr I. (vládl 1801–1825), do kterého vkládala velké naděje už jeho babička Kateřina Veliká, se snažil Rusko zreformovat, avšak jeho pokusy byly nedůsledné především kvůli neklidné politické situaci v Evropě. Za jeho vlády se odehrály všechny napoleonské války včetně tažení napoleonských vojsk do Ruska v roce 1812.

Alexandr I. si uvědomoval, že středověké instituce, které v Rusku počátku devatenáctého století stále fungovaly, již nemohly vyhovovat požadavkům doby, a velmi vážně uvažoval o zrušení nevolnictví. V roce 1807 jmenoval ministrem vnitra mladého a velmi schopného právníka Michaila M. Speranského. Od toho se očekávalo, že dá společensko-kulturním změnám, které v Rusku probíhaly po celé 18. století, nějakou vhodnou institucionální formu, a vytvoří tak platformu pro další změny. Speranskij si uvědomoval důležitost vzdělání, a proto prosadil zavedení obecného školství nižšího stupně a zřízení univerzit, a v roce 1809 zavedl povinné vzdělávání úředníků. V témže roce vypracoval na pokyn cara návrh nové ústavy, který zahrnoval prvky konstituční monarchie.³³ Návrh se však setkal s širokým odporem šlechty, se kterým se ztotožnil i car, a nakonec byl Speranskij roku 1812 zbaven funkce a poslán do vyhnanství.

Druhá polovina vlády Alexandra I. bylo poznamenáno jeho příklonem k mysticismu, který byl kombinován návaly snah o společenské reformy. V letech

---

³² PEČENKA, 2011, s. 111

³³ PELIKÁN, 2000, s. 41

1816 a 1819 udělil svobodu nevolníkům pobaltských provincií, avšak bez nároku na půdu, a tak zde rolníci i nadále zůstávali zcela závislí na svých dřívějších pánech. Návrh nové ústavy předložený roku 1819 Alexandr I. nejprve podporoval, nakonec jej však zavrhl.³⁴

Vztah Alexandra I. k mysticismu, který čerpal jak z katolického, tak i z protestantského křesťanství a z ruských ortodoxních tradic, se začal prakticky projevovat představami cara o tom, že je Bohem vybraný k tomu, aby spasil lidstvo. Prvním projevem této duševní změny bylo založení Svaté aliance s Pruskem a Rakouskem, jejímž smyslem byl mezinárodní apel, aby se národy chovaly podle zásad křesťanské morálky. V praktické politice neměla Svatá aliance žádný význam, a Metternich ujistil tehdejšího rakouského císaře Františka I., že takový dokument může klidně podepsat, neboť se jedná o „nevinné žvanění“³⁵.

Avšak v Rusku bylo na jejím základě přejmenováno „Ministerstvo školství“ na „Ministerstvo školství a vyznání“. Tato změna jména ministerstva pak byla následována kampaní za očistění univerzit od anti-křesťanských profesorů včetně likvidací učebnic, které naplňovaly tmářská kritéria podle definic byrokratů na uvedeném ministerstvu. Sekulární vzdělávací systém byl v celém carství postupně potlačován na úkor křesťanských hodnot. Od roku 1820 byla v tomto duchu posílána i obecná cenzura.³⁶

Podobně zpátečnický a iracionální byl i projekt „vojenských kolonií“ vedený hrabětem Arakčejevem, který se stal generálem a ministrem války bez toho, aby se kdy kterékoliv války zúčastnil. Vojenské kolonie měly vychovat dostatečně početnou armádu vojáků pro potřeby cara. Projektu se účastnili rolníci včetně jejich rodin, a tato armáda měla díky svému původu být schopná sama sebe živit. Rolníci po práci na poli chodili do výcvikových táborů. Vláda jim za to poskytovala jisté daňové úlevy a vybavovala je zemědělskou technikou. Celý projekt, kterého se v roce 1825 zúčastnilo 750 tisíc mužů, žen i dětí, však byl nereálný, a i přesto, že jeho smyslem bylo ušetřit státní výdaje za armádu, byl s ohledem na množství nečekaných problémů ekonomicky nerentabilní. Nakonec byl projekt zastaven.³⁷

---

³⁴ KORT, 2008, s. 78

³⁵ ŠVANKMAJER, 1996, s. 262

³⁶ KORT, 2008, s. 78

³⁷ KORT, 2008, s. 78-79

Jakkoliv byla postava generála Arakčejeva tragikomicky úsměvná, byla současně i ilustrací zoufalé situace, ve které se na sklonku vlády Alexandra I. nacházela ruská inteligence. Její snahy o rozvoj společnosti narážely v lepším případě na nepochopení, ale v řadě případů přímo i na restriktce, o kterých se na vlastní kůži přesvědčil již zmiňovaný Speranskij.

Protekční postavení zcela nekompetentního Arakčejeva na nejvyšší vládní úrovni nebylo výjimkou, a odráželo míru korupce a duševní degenerace celého systému. Tento stav je výstižně charakterizován v citaci:

„Mohlo se zdát, že mezinárodní postavení, které bylo původně carismu celkem příznivé, poskytuje Rusku dostatek příležitostí. Tak tomu bylo po dlouhou dobu v XIX. století. Změny, které probíhaly v Evropě, vládnoucí ruskou byrokraticko-despotickou vrstvou zpočátku příliš nezneklidňovaly; byla vždy tak zabezděná a šovinistická, že se holedbala vlastní dokonalostí a pohlížela na ostatní evropské státy s despektem. Tyto pocity v ní byly živeny i dozvuky někdejších vojenských a politických vítězství. Ruské oficiální vlastenectví a nadutá sebedůvěra ruských byrokratů a generálů byly vždy ve světě známé a staly se nejednou předmětem ostrého výsměchu evropské demokracie ...“³⁸

Řada důstojníků ruské armády, kteří v roce 1912 zažili opojné vítězství nad vojsky Napoleona a současně prožili pocity národní hrdosti, začala být se stavem v armádě i v celé společnosti silně nespokojena. Během tažení Evropou a při pobytu vítězných vojsk v Paříži přišli ruští vojáci do styku s ideami Francouzské revoluce a seznámili se představami o fungování konstituční monarchie či republiky. Tak se po roce 1815 stala Alexandrova politika předmětem ostré kritiky ruských liberálních šlechticů z řad mladých armádních důstojníků. Ruští radikálové se začali postupně sdružovat do tajných spolků. Tyto spolky sice měly často různé programy, avšak shodovaly se v pohledu na nutnost zrušení nevolnictví a garanci základních občanských práv a svobod.³⁹ Rekrutovala se z nich i skupina, která po smrti Alexandra I. vešla ve známost jako Děkabristé (viz dále).

Alexandr I. zemřel nečekaně roku 1825 ve věku 48 let. Po jeho smrti vládl v letech 1825–1855 jeho mladší bratr Mikuláš I. Pavlovič. Carem byl formálně korunován 26. září roku 1826 v Moskvě. Ještě před jeho formální korunovaci se však v prosinci 1825 v Petrohradě uskutečnil pokus o státní převrat, vedený skupinou mladých důstojníků a šlechticů, jež byli výrazně ovlivněni myšlenkami

---

³⁸ REIMAN, 1991, s. 25

³⁹ PEČENKA, 2011, s. 112

francouzské revoluce. Jejich cílem bylo svržení carismu a nastolení konstituční monarchie. Prosinec se rusky řekne „děkabr“, proto se jim začalo říkat „Děkabristé“. Povstání bylo neúspěšné a bylo krvavě potlačeno, přesto však významně poznamenalo jak způsob vlády Mikuláše I., tak i myšlení ruské pokrokové inteligence. Navázala na něj později řada ruských revolucionářů.

Po zkušenostech s Děkabristy se za vlády Mikuláše I. autoritářský režim ještě více prohloubil, přičemž se opíral o posílenou moc byrokracie a hlavně armády, pod jejímž dohledem stála veškerá civilní správa. Rovněž carovy nejbližší poradci byli sestaveni pouze z vysokých důstojníků ruské armády. Svou politikou zaměřenou na udržení absolutní moci panovníka v Rusku i jinde v Evropě, která byla umocněna způsobem jeho osobního vystupování a chování, si vysloužil přezdívku „četník Evropy“⁴⁰.

Reformy se za vlády Mikuláše I. prakticky zastavily a myšlenka na zrušení nevolnictví byla rázně odmítnuta. Naopak byla posílena rusifikace země a snaha obrátit ne-ortodoxní věřící na tuto víru. Policejní a politické represe však měly za následek pouze posilování podzemního hnutí, které pak dostávalo stále více konkrétnější kontury v pozdější době za panování následovníků Mikuláše I..

Za jeho vlády ještě došlo pod vedením Speranského, který se mezitím vrátil z vyhnanství, k částečné právní reformě. V roce 1835 byl vydán „Svod platných zákonů Ruského impéria“, který sloužil jako podklad k dalšímu dopracování právních předpisů Ruska v následujících letech i desetiletích.⁴¹ Do doby vydání Speranského svodu existovala v ruském zákonodárství nepřehledná houšť zákonů, mnohdy platných od středověku, které si často navzájem odporovaly.⁴²

V zahraniční politice se Rusko zaměřovalo především na udržení a posílení své současné pozice ve světě. Svět byl v této době již v podstatě mocensky rozdělen a šlo především o to nedopustit změny v neprospěch Ruska. V tomto přístupu se car Mikuláš I. opíral o strategické uvažování svého ministra zahraničí Karla Roberta von Nesselrode, které bylo zaměřené na potlačení revolučního hnutí v Evropě i doma.

Na západě země byl za vlády Mikuláše I. k území Ruska připojen zbytek tehdejšího území Polska, které tak přestalo jako státní útvar existovat. Na jihu bylo strategické postavení Ruska ohrožováno Tureckem, se kterým za jeho vlády svedlo

---

⁴⁰ ŠVANKMAJER, 1996, s. 272

⁴¹ KOLEKTIV autorů Práv. fak. UK, 2010, s. 547

⁴² PEČENKA, 2011, s. 113

Rusko několik válek a ve finále rozšířilo svá území do té míry, že se Anglie, Francie a později Rakousko začaly obávat o svá postavení v tomto regionu. Obě země se zapojily do bojů na straně Turecka v tzv. Krymské válce, ve které Rusko utrpělo ve vleklých bojích několik významných porážek a ztratilo část dobytých území na jihu země a na Balkáně, stejně jako hodně svého vlivu v oblasti Černého moře. Ještě v průběhu Krymské války Mikuláš I. roku 1855 umírá.

3.2 Evropa od konce 15. století do první poloviny 19. století

Rusko nežilo nikdy zcela izolovaně od zbytku světa. Proto je nutné pro pochopení jejího vývoje v 19. století udělat krátké zastavení nad událostmi, které určovaly podobu prostředí, jež Rusko obklopovalo.

3.2.1 Zeměpisné objevy a jejich dopady

Rozvoj renesance v západní Evropě podnítil od konce 14. století touhu po poznání a objevech. Spojení této touhy spolu s hledáním nových zdrojů surovin a obchodních odbytí dalo podnět k uskutečnění řady námořních výprav, z nichž ta nejdůležitější vedla roku 1492 k objevu Ameriky Kryštofem Kolumbem. Toto datum je označováno jako definitivní konec středověku a počátek éry novověku.

Námořními velmocemi té doby se postupně stávaly Portugalsko, Španělsko, Anglie a Francie. Zatímco význam Portugalska upadal, staly se zbylé tři země námořními velmocemi, které soupeřily o svůj mezinárodní vliv. K nim se přidalo v 17. století Nizozemsko, které do té doby bylo Španělskou provincií.

Země, která v té době neměla silné loďstvo, se postupně stávala zemí druhé kategorie. Bylo nutné vrhnout značné prostředky do vývoje nových technologií a na zdokonalení výroby lodí. Zabíráním nově objevených území a zakládáním kolonií tyto velmoci jednak posilovaly své mocenské postavení, ale především zaznamenávaly výrazný hospodářský růst. Takto získané bohatství bylo investováno do rozvoje nově vznikajícího odvětví – průmyslové výroby. Rozvoj

průmyslové výroby však v té době narážel na omezení vyplývající z feudálního systému.⁴³

Potřeba zvýšit průmyslovou výrobu, touha po poznání a objevech, volnomyšlenkářství renesance jako výsledek oproštění se od náboženských dogmat středověku, potřeba silného loďstva a příliv kapitálu z kolonií, všechny tyto faktory se dohromady staly spouštěcím mechanismem pro historické období nazývané buržoazní revoluce.

3.2.2 Buržoazní revoluce

Podnětem pro příchod buržoazní revoluce v sedmnáctém století byla snaha nově vznikající podnikatelské vrstvy vytvořit podmínky umožňující akumulovat kapitál.⁴⁴ Toho bylo možné dosáhnout pouze decentralizací moci feudálních panovníků, která by následně uvolnila cestu ke společenským změnám celého feudálního systému. Požadavek nově vznikající buržoazní třídy na společenské změny úzce korespondoval s požadavky ostatních revolučních proudů v Evropě té doby, ať už to byly požadavky na změny životních podmínek nevolníků nebo národnostní hnutí. Proto je buržoazní revoluce nejenom iniciátorem politických změn, jež nastartovaly prudký růst průmyslové produkce reformovaných států, ale současně byla doprovázena celkovým myšlenkovým posunem reformovaných společností, projevující se růstem svobody projevu a celkovým společenským a kulturním rozvojem.

Jedním z hlavních limitujících faktorů průmyslového růstu feudální společnosti bylo omezení vyplývající z nevolnictví, které neumožňovalo pohyb a využívání námezdní pracovní síly tam, kde byly podmínky pro výrobu vhodné. *“Základním problémem Ruska 19. století se stává nevolnický systém jako brzda dalšího rozvoje země“.*⁴⁵

Velkou překážkou rozvoje byla také rigidnost zákonodárství autokratických režimů, jehož účelem bylo v té době udržet absolutní moc panovníka, zatímco řešení občanských a obchodních sporů byla druhořadá.

Pochopení nebo naopak nepochopení potřeby těchto společenských změn určovalo, které země budou v následujících obdobích prosperující, a které budou naopak společensky, politicky a hlavně hospodářsky zaostávat.

---

⁴³ SIRŮČEK, 2007, s. 17–19

⁴⁴ SIRŮČEK, 2007, s. 17–18

⁴⁵ VLČEK, 1998, s. 49

Počátky buržoazní revoluce se dávají do spojitosti se vznikem sedmnácti samosprávných provincií v Nizozemsku ve druhé polovině 16. století, které v té době bylo nejbohatší provincií Španělska, a z tohoto postavení těžilo rozvojem obchodu a průmyslové výroby. Anglie v té době se Španělskem souperila o nadvládu na moři, a proto, když vzniklo v Nizozemsku protišpanělské povstání, které původně bylo náboženské povahy a postupně přerostlo v národní odboj, podpořila je. Výsledkem mnoho let trvajícího odboje byl rozpad původního území Nizozemska na státy dnešního Beneluxu. Severní část (Holandsko) se rychle průmyslově i společensky vyvíjela a byla vzorem pro uskutečnění buržoazní revoluce pro ostatní státy.⁴⁶

Dalším státem, kde proběhla buržoazní revoluce, byla Anglie. Zde už na konci 16. století za období tudorovské monarchie panoval jistý soulad mezi anglickým parlamentem, potřebami podnikatelů a panovnickou mocí. Nástup dynastie Stuartovců zpočátku vytvořil příznivé podmínky pro dramatický rozvoj manufaktur mimo jiné i proto, že král Jakub se do podnikání sám zapojil, což pro něj znamenalo výrazné finanční příjmy nad rámec daní. V Anglii pak došlo v rámci snahy o návrat k absolutismu k několika utužením a naopak uvolněním společenských svobod, nikdy však nenastalo období, které by bránilo dalšímu rozvoji průmyslové výroby. Buržoazní revoluce v Anglii byla dovršena průmyslovou revolucí v 18. a 19. století, jejímž základem byl vynález parního stroje a nahrazováním manufakturní výroby výrobou strojovou a celkovou industrializací země.⁴⁷

V ostatních státech Evropy docházelo k buržoazním revolucím s určitým časovým odstupem. Milníky těchto procesů byly Velká francouzská revoluce a revoluční rok 1848.

3.2.3 Francouzská revoluce a Napoleonské války

Francie koncem 18. století byla absolutistická monarchie pod vládou Ludvíka XVI (vládl 1774–1789). Nadměrné náklady na armádu a nákladný královský život vyústily do finanční krize, v důsledku kterých si král znepřátelil privilegované stavy, pro něž zavedl daně, které dříve neplatily. Během následujících událostí došlo roku 1789 k dramatickým společenským změnám, nazývaným souhrnně jako Velká francouzská revoluce.

---

⁴⁶ SIRŮČEK, 2007, s. 21 -23

⁴⁷ MAUROIS, 1994, Dějiny Anglie

Třetí stav spolu s pokrokovou šlechtou založili Ústavodárné shromáždění, a v konfrontaci s královským vojskem povstal v Paříži lid, přičemž dění vyústilo ve známé události dobití Bastily, svržení královské moci a ustanovení konstituční monarchie. Postupně bylo zrušeno nevolnictví, zrušena robota a odvod církevních desátků. Rozdělením Francie na 83 departmentů se samostatnou správou došlo k decentralizaci země. Společenské změny jednak nastartovaly ve Francii buržoazní revoluci a industrializaci země, ale současně vyprovokovaly Rakousko a Prusko k agresi z obav, aby se revoluční dění nepřeneslo na jejich území. Jejich vojenská agrese nepřímo umožnila nástup k moci Napoleonu Bonapartovi. Ten se roku 1804 nechal jmenovat císařem jako Napoleon I. Současně však zachoval řadu výtěžků revoluce včetně osobních svobod. Napoleon I. musel na přelomu století čelit vojenské koalici Anglie, Ruska, Rakouska a Turecka, a současně připravoval i vlastní invazivní plány. Uskutečnil několik válečných tažení včetně slavného vítězství u Slavkova roku 1805 a neúspěšného tažení do Ruska v roce 1812, až byl nakonec na hlavu poražen v bitvě u Lipska roku 1813, a poté u Waterloo roku 1815.⁴⁸

Jeho porážka znamenala návrat Bourbonů na francouzský trůn a pokus o znovu nastolení absolutismu, ale situace se opět revolučně vyhrtila a nakonec byla roku ve Francii 1830 nastolena konstituční monarchie.

3.2.4 Revoluce v Evropě roku 1848

Společenské i politické změny v Nizozemsku, Anglii a Francii nemohly zůstat nepovšimnuty v ostatních zemích Evropy. Po porážce Napoleona I. se konal roku 1815 Vídeňský kongres, jenž byl iniciován vítěznými mocnostmi včetně Ruska. Jeho cílem byla tzv. restaurace. Ta měla zajistit návrat hranic území do původního stavu před francouzskou revolucí, a kromě toho měla za cíl navrátit společenské systémy tehdejších velmocí do podoby, jak vypadaly před Velkou francouzskou revolucí. Rusku byly v souvislosti s podílem na vítězném tažení přiznány některé územní zisky. Téhož roku byla uzavřena Svatá aliance mezi Ruským carem Alexandrem I., Rakouským císařem Františkem I. a pruským králem Fridrichem III. Oba akty měly za cíl zajistit trvalou existenci autokratických vlád v zemích, které je podepsaly.

---

⁴⁸ MAUROIS, 1994, Dějiny Francie

Zatímco Anglie v tomto období zaznamenávala nerušený společensko-politický a především hospodářský vývoj, jenž byl doprovázen průmyslovou revolucí, vlády Německa, Rakouska a Ruska zoufale hledaly jinou cestu nastartování průmyslového rozvoje, nežli bylo akceptování liberálního hesla „laissez-faire“. Již od dob vlády Petra Velikého byl pro ruské cary charakteristický přístup, při kterém se snažili dosáhnout společenských a hospodářských změn, ale zároveň nic neměnit na podstatě absolutistického systému: „*Výbuchy rolnických povstání i neúspěchy v bojích se zahraničními nepřáteli ukazovaly zcela jasně nutnost posílení ústřední státní moci. Tento úkol splnil Petr I. (1689–1725), jehož zásluha spočívala v tom, že pochopil nutnost reform pro upevnění mezinárodního i vnitřního postavení ruského státu a zahájil boj za vytvoření absolutní byrokratické monarchie, jehož prostřednictvím měla být překonána celková zaostalost země.*“⁴⁹

Pro hlavy autokratických států, jejich aristokracii a státní byrokracii bylo nepřijatelné, aby hospodářskému dění byla ponechána volnost a aby do něj stát nemohl nezasahovat. Obávali se (oprávněně), že poskytnutí svobody rozhodování jedné vrstvě společnosti bude iniciovat řetězec požadavků svobod pro další společenské vrstvy a národní menšiny, a to vše vyústí do společenských změn, ve kterých přijdou o svá privilegia: „*Ideologie osvícenectví, která pomáhala paralyzovat protifeudální snahy mohutnící buržoazie v západoevropských státech, pomáhala v ruských poměrech posílit postavení měšťanstva, ale jen natolik, aby nebyla narušena nadvláda pozemkové šlechty.*“⁵⁰

Neuvědomovali si, že odkládání politických a společenských změn mělo za důsledek hospodářské zaostávání. Navíc se stupňovalo společenské i národnostní napětí, které nutně dříve nebo později vyústilo v radikalizaci celé společnosti se všemi negativními důsledky pro zemi i pro ty, kteří realizaci potřebných změn bránili. Absolutistické monarchie Rakouska, Německa a Ruska v první polovině devatenáctého století prozatím přežily, mimo jiné i díky pádu Napoleona I.

Myšlenky francouzské revoluce a osvícenectví však v Evropě zakořenily. Lavina revolucí roku 1848 započala v březnu v Benátkách jako národní povstání proti Rakouské nadvládě a postupně pak zasáhla řadu zemí západní a střední Evropy. Revoluce z období let 1848–1849, byť probíhaly v jednotlivých zemích rozdílně, vedly k prosazení měšťansko-liberální politiky a zároveň v mnoha zemích

---

⁴⁹ VLČEK, 1998, s. 39

⁵⁰ Tamtéž s. 41

vedly k vlastnímu národnostnímu rozvoji. Do konce století se tak státní zřízení téměř ve všech významných zemích Evropy změnilo v konstituční monarchie, nebo došlo alespoň k výraznému zvýšení politického vlivu měšťanské společnosti a buržoazie.

3.3 Srovnání Ruska se zbytkem Evropy v polovině 19. století

Na rozdíl od ostatních významných evropských zemí nebylo v Rusku ani po událostech roku 1848 stále ještě zrušeno nevolnictví. Určitou paralelu s Ruskem 19. století lze nalézt v tehdejším Rakousku (od roku 1867 Rakousko-Uhersko). Také Rakouské mocnářství bylo v první polovině 19. století mnohonárodnostní stát založený na vládě autokracie, která se bránila změnám poměrů v Evropě i doma. Pod kancléřstvím knížete Metternicha, který se účastnil podpisu Svaté aliance, probíhalo politicko-společenské dění pod přísnou kontrolou centralizované státní byrokracie, opírající se o vojsko a policii.⁵¹

Podobně jako před tím Petr Veliký v Rusku i Marie Terezie (vládla v letech 1740–1780) v Rakousku dospěla po několika válečných neúspěších k závěru, že je země nutné reformovat a industrializovat, a podobně jako v Rusku tak činila s vědomím, že je změny nesmí ohrozit samu podstatu absolutistického systému. Nevolnictví bylo zmírněno během druhé poloviny 18. století za vlády Josefa II. Patentem o zrušení nevolnictví (1781), díky kterému mohlo obyvatelstvo volně migrovat a byly tak vytvořeny podmínky pro nastartování průmyslové revoluce téměř o sto let dříve, nežli tomu bylo v Rusku.

Zásadní rozdíl mezi oběma zeměmi však byl v tom, že přes dramatický vývoj poměrů v celé Evropě zůstávalo Rusko i nadále imunní proti revolučním změnám, které se do poloviny 19. století odehrály ve zbytku Evropy. Domnívám se, že důvodů k tomu bylo několik.

Rusko bylo teritoriálně izolováno. S ohledem na vzdálenosti od ostatních evropských států v Rusku nebyl dosud vybudován odpovídající a dostatečný dopravní systém, který by umožňoval frekventovaný osobní kontakt.

Rusko po vítězství nad Napoleonskými vojsky zažívalo jeden za svých dějinných vrcholů a neexistovalo tak povědomí nutnosti nějaké společenské změny. Naopak, ruská společnost se v té době opíjela pocitů vítězství.

---

⁵¹ VLČEK, 1998, s. 144

V porovnání s ostatními evropskými zeměmi první poloviny 19. století v Rusku dosud neexistovala hospodářská objednávka společenských změn ze strany měšťanstva. Životní úroveň běžného Rusa byla mnohem nižší než jinde v Evropě, ale díky omezené výměně informací prakticky až na výjimky neexistovala srovnávací hladina, která by motivovala masy k požadavkům na radikální změny. Pro negramotné rolníky byla jejich zoufalá situace na jednu stranu důvodem ke spontánním projevům nekoordinované revolty, na druhou stranu si nedovedli vůbec představit, čím a jak by mohli svou situaci změnit, protože neměli možnost se poučit z historických zkušeností učiněných v jiných zemích.

Hovořit v souvislosti s Ruskem o „buržoazní monarchii“ bylo v první polovině 19. století poněkud předčasné. Teprve až reformy 60. let 19. století nastartovaly v Rusku proces postupných společenských změn, v důsledku kterých začínala jako jinde ve světě postupně mít zásadní vliv střední třída.

4 Reformy šedesátých let 19. století

Během období let od roku 1861, kdy bylo zrušeno nevolnictví, až do roku 1917, kdy byla svržena carská monarchie, vládli v Rusku tři carové: Alexandr II. (vládl 1855–1881), Alexandr III. (vládl 1881–1894) a Mikuláš II. (vládl 1894–1917). Každý byl naprosto jiný.

Alexandr II. byl ostýchavý, emocionálně založený, působil nerozhodně. Přesto dokázal prosadit významné reformy včetně zrušení nevolnictví. Jeho syn Alexandr III. byl vysoké postavy a fyzicky zdatný, a zřejmě i proto byl velmi rozhodný a přímočarý, ovšem za cenu toho, že prosazoval výhradně vlastní názory, o kterých nikdy nezapochyboval. Mikuláš II. byl směsicí negativních vlastností svého otce i děda bez toho, aby po nich zdědil nějakou přednost. Byl nerozhodný, ale současně tvrdohlavý. Přestože postrádal schopnost vlastního zdravého úsudku, nebyl schopen naslouchat názorům jiných nebo vlastní chybné názory přehodnotit ani v situacích, kdy byla jeho země zavalena společenskými problémy.⁵²

Přes osobnostní rozdíly vykazovali všichni tři stejné autokratické rysy vládnutí. Byli to despotové přesvědčení o tom, že autokracie je jediná forma vlády vhodná pro Rusko. Tento fakt vysvětluje významný společný rys za jejich panování: Jejich individuální reformní kroky nikdy nebyly součástí nějaké aktivní vizionářské politiky, ale jednalo se o vynucené reakce na aktuální vývoj a stav společnosti, ve které vládly. Tento přístup byl charakteristický pro všechny tři panovníky, a rozdíl byl pouze v obsahu reforem a v čase, ve kterém svou reformní politiku uskutečňovali.

Alexandr II. započal svou vládu emancipací nevolníků, jež byla následována programem společenských změn nazývaným Velké reformy. Alexandr III. nastoupil na trůn po zavraždění svého otce a okamžitě začal realizovat vlastní program represivních reforem známý jako „antireformy“. Přesto ale na sklonku své vlády zavedl komplexní program hospodářské modernizace. Mikuláš II. zprvu pokračoval v reformách, které započal jeho otec, pak je však znenadání zastavil a zbavil se jejich hlavního architekta, aby jej v čase nouze znovu povolal do vlády. Aby zabránil svržení carismu v důsledku revoluční vlny roku 1905, garantoval Mikuláš II. zavedení ústavy, avšak následně se snažil dělat vše pro to, aby nemohla být ústava zavedena, nebo aby její dopady byly na vládu autokracie minimální. Slavnostně ohlásil zavedení vizionářských reforem, které navrhoval

---

⁵² KORT, 2008, s. 95

jeho tehdejší předseda vlády a jejichž cílem bylo pomoci rolnictvu v době krize, pak ale změnil volební práva rolníků tak, že snížil jejich politický význam a možnosti ovlivňovat společenské změny. Přímo zoufalá byla jeho agresivní zahraniční politika. Vtáhl Rusko do dvou válek, které Rusko v důsledku jeho vojenské neschopnosti prohrálo. Důsledek všech těchto událostí fatálně postihl jak samotného cara Mikuláše II., tak celou dynastii rodu Romanovců a způsobil zánik ruské monarchie.

4.1 Alexandr II., velké reformy

Alexandr II. usedl na ruský trůn po smrti svého otce Mikuláše I. v době, kdy dosud probíhala Krymská válka, která odhalila v celé nahotě problémy Ruska té doby. Ještě v jejím průběhu dal Alexandr II. najevo, že se politika doma změní. Zavedl fakticky náboženskou svobodu tím, že ukončil restrikce proti jiným církvím a náboženským sektám, než byla ortodoxní církev. Částečně liberalizoval cenzuru, amnestoval Děkabristy a řadu dalších politických vězňů odeslaných na Sibiř, na tři roky zastavil povinný odvod do armády.⁵³

Reformy Alexandra II. zasahovaly prakticky do všech sfér ruské společnosti a jejich dopad na ruskou společnost byl obrovský. Z pohledu jejich úspěšnosti je však na ně dnešní pohled značně kritický: „*Toto reformní úsilí bylo však od počátku odsouzeno k polovičatosti, ostatně už jeho koncepce nepřekračovala hranice samoděržaví a stavovských privilegií...*“⁵⁴

Přesto znamenaly reformy 60. let 19. století pro ruskou společnost výraznou kvalitativní změnu a mohly být v případě jiného následujícího dějinného vývoje v Rusku odrazovým můstkem k dalším změnám, které bylo nutné provést, pokud by se Rusko chtělo zařadit mezi vyspělé demokratické společnosti dnešního typu.

4.1.1 Zrušení nevolnictví

„*Ruští rolníci první poloviny 19. století patřili k nejbědnějším z bědných. Za těchto 50 let prožilo Rusko 39 neúrod, nebo špatných úrod, jejichž důsledky doléhaly ovšem především na vesnici.*“⁵⁵

---

⁵³ KORT, 2008, s. 96–97

⁵⁴ KOLEKTIV autorů Práv. fak. UK, 2010, s. 549

⁵⁵ ŠVANKMAJER, 1996, s. 278

Důvody zrušení nevolnictví v Rusku roku 1861 však nesouvisely bezprostředně s aktuální situací rolníků, ale se situací státu jako takového. Zemědělská produkce kontinuálně rostla a v roce 1856 byla úroda obilí tak dobrá, že jej Rusko dokonce vyváželo. Díky Krymské válce však narostl deficit státního účtu v průběhu let 1853–1856 z 52 milionů rublů na 307 milionů, což mělo za následek znehodnocení rublu o více než 50%. Státní dluh v roce 1862 činil 2,5 miliardy rublů a stát se tak nacházel na pokraji státního bankrotu. Hrozivá fiskální situace přiměla vládu k urychlení realizace procesu transformace společnosti, přičemž zrušení středověkého status nevolnictví byl nutně v tomto procesu první na řadě.⁵⁶

Nejednalo se tedy primárně o záměr vyřešení zásadních společenských problémů, ale o snahu dostat fungování zemědělství a průmysl na efektivní komerční bázi, a pokusit se tak postupně nastartovat proces reformních změn vedoucí ve finále k vyrovnání státního rozpočtu.⁵⁷

Nevolnictví bylo odjakživa brutálním systémem, který velmi dlouho bránil rozvoji Ruska. Negramotní a nekvalifikovaní nevolníci, hospodařící na svých malých políčkách nebo na pronajatých polích statkářů, měli daleko k představě o produktivním rolníkovi. Avšak i přes narůstající obtíže systému se ruská aristokracie nechtěla tak jednoduše vzdát svých nevolníků, protože se obávala, že by bez nich nebyla schopná přežít. Jakýkoliv projev touhy po svobodě nevolníku krutě potlačovali, a nedalo se očekávat, že by utlačovaní rolníci dokázali sami prosadit své společenské změny.⁵⁸

Alexandr II. na to šel vychytrale. Vzhledem k tomu, že se musel obávat reakce šlechty, rozhodl se zahrnout ji do příprav zákona, který měl nevolnictví zrušit, a tak dosáhnout dojmu, že ke zrušení nevolnictví dojde jakoby na základě její iniciativy. Znění zákona z roku 1861 bylo výsledkem návrhů pocházejících od zástupců šlechty několika gubernií, kteří se touto problematikou zabývali od roku 1857. Tyto návrhy pak projednal Hlavní výbor a jeho Redakční komise jej upravila tak, aby chránil zájmy státu.⁵⁹

Nevolníci byli děleni do tří kategorií: údělní, kteří patřili carovi a jeho rodině, státní (patřili státu), a statkářští, kteří patřili šlechtě, a kterých bylo početně

---

⁵⁶ POLUNOV, 2005, s. 93

⁵⁷ Tamtéž, s. 94

⁵⁸ KORT, 2008, s. 97–98

⁵⁹ PEČENKA, 2011, s. 139

nejvíce – přes deset milionů. Hlavně na ně jako na největší zdroj sociálních problémů byl akt zrušení nevolnictví zaměřen.⁶⁰

Emancipační dekret vydaný 3. března 1861 na jednu stranu vyřešil řadu společenských problémů, ale stejný díl jich současně vytvořil nebo zanechal. Osvobodil na 20 miliónů rolníků z jejich naprosté závislosti na majitelích půdy. Ruští nevolníci sice se získanou svobodou získali i půdu, problém však byl v tom, kolik půdy dostali, za jakou cenu, a za jakých okolností se to odehrálo. Podmínky se lišily místo od místa, ale rolníci v průměru dostali jednu třetinu půdy, na které dříve hospodařili, a zbytek pak zůstal původním majitelům. Ti si navíc ponechali tu nejkvalitnější půdu, včetně většiny lesů a pastvin. Dalším velkým zklamáním bylo, že nevolníci museli zaplatit svému bývalému hospodáři za půdu cenu stanovenou vládou, jež byla obecně vyšší, než jakou hodnotu půda měla ve skutečnosti. Jelikož zcela nemajetní rolníci byli v situaci, kdy neměli šanci zaplatit za něco, co byli ve skutečnosti přinuceni koupit, poskytla jim vláda úvěry na 49 let.

Ve většině částí říše se půda nepřidělovala jednotlivým rolnickým rodinám, ale občinám (kde nebyly občiny, tak obcím), které pak půdu rozdělovaly mezi jednotlivé členy domácnosti. Celý systém byl neefektivní, jelikož parcely byly pravidelně přerozdělovány mezi jiné členy občiny, čímž byla předem potlačena jakákoliv snaha o nějakou formu zlepšení kvality takového dočasně obhospodařovaného pozemku. Druhým problémem bylo, že namísto jediného souvislého pozemku dostala každá domácnost několik různě širokých pruhů země (od šesti do více než 20 metrů), které často byly roztroušeny různě po celé krajině. Tento systém hospodaření s půdou měl i po zrušení nevolnictví zajistit kolektivní zodpovědnost při zdaňování rolníků a tím jejich snadnější výběr.⁶¹

Nezávisle na zrušení nevolnictví způsobila počínající průmyslová revoluce rozvoj místního průmyslu, který svou vyšší produktivitou vymazal zbytky drobné domácí řemeslné výroby, jež v minulosti pomáhala přežít mnoha rolnickým rodinám. Ke zhoršování situace rolníků přispívala i populační exploze, v jejímž důsledku docházelo k soustavnému rozdrobování už i tak malých prostředků obživy rolnických rodin. Dluhová zátěž rolníků se neustále zvyšovala a jejich životní úroveň v mnoha oblastech Ruska neustále klesala. Proto když roku 1891 došlo k neúrodě, nastal v Rusku jeden z největších hladomorů v historii. Celkově tak na

---

⁶⁰ ŘEHÁKOVÁ, 2010, s. 18

⁶¹ KORT, 2008, s. 97–98

sklonku století vedlo na ruském venkově zrušení nevolnictví paradoxně spíše ke zhoršení ekonomické situace těch, kterým mělo nejvíce pomoci.

Státní rolníci, kteří původně také byli vázání na místo a půdu, kterou obdělávali, dostali svobodu za poněkud výhodnějších podmínek podle zákona vydaného v roce 1866. Jejich počáteční výhoda oproti nevolníkům se však časem začala zmenšovat a rozdíl byl nakonec prakticky smazán jako důsledek celkově se zhoršujících životních podmínek lidí pracujících v zemědělství, až se nakonec počátkem 20. století v Rusku vytvořila jednotná vrstva nespokojené a často zcela demoralizované rolnické třídy.

4.1.2 Zemská reforma

Emancipace nevolníků byla pouze první z Alexandrových velkých reforem. Další výnos z roku 1864 „nařízení o gubernských a újezdních zemských institucích“ zcela změnil podobu venkova a místní samosprávy vytvořením nových volených shromáždění, tzv. zemstev.

Voličstvo bylo rozděleno do tří kategorií - statkáři, majetní měšťané a rolnické obcíny, z nichž každá delegovala své zástupce do okresních zemstev. Systémem volby zástupců závisel na hodnotě pozemků jejich majitelů, čímž prakticky bylo dosaženo toho, že místní zastupitelstva byla zcela pod kontrolou velkostatkářů. Vzhledem k tomu, že místní zemstva následně volila provinční vládu, převažovali velkostatkáři i tam. O možnosti ovlivňovat společenské okolnosti si malí rolníci i nadále mohli nechat jen zdát.⁶² Zastupitelstva byla volena jednou za tři roky. V důsledku nerovnoprávně nastavených podmínek získala šlechta v prvních volbách pro léta 1865–1867 v místních správách 41,6% podíl a v představenstvu gubernií dokonce 74,2% podíl zastoupení. Oproti tomu rolnické zastoupení bylo na stejných úrovních pouze 38,5 % a 10,6 %. Měšťané pak měli 10% zastoupení na místní a v představenstvu gubernií 11% zastoupení.⁶³ Během dvou desetiletí fungování systému voleného zastupitelstva se vzájemný poměr jednotlivých kategorií postupně změnil, neboť úspěšní rolníci a měšťanští obchodníci mohli být přeřazováni na základě změny majetkových poměrů do vyšších kategorií voličstva. Například v Moskevské gubernii se zvýšilo zastoupení měšťanstva z 15 na 24 %, a rolníci dosáhli nárůstu z 2,6 na 5,5 % zastupitelů.

---

⁶² KORT, 2008, s. 100

⁶³ POLUNOV, 2005, s. 113

Podobně se měnily vzájemné poměry jednotlivých kategorií voličstva v oblastech, ve kterých úspěšně probíhala industrializace (centrální regiony) a ve kterých byly příznivé podmínky pro zemědělství (Povolží).⁶⁴

Zavedené změny přinesly mnoho užitku, mimo jiné proto, že do té doby samospráva prakticky neexistovala a jakákoliv změna k lepšímu byla relativně dramatická a výrazně viditelná v porovnání s předcházejícím stavem. Zemstva měla pravomoc i odpovědnost za poskytování řady místních služeb, od zajišťování vzdělání a zdravotní péče, až po údržbu silnic. Jejich pravomoci výběru daní jako zdroje komunálních příjmů však byly omezené, stejně jako jiné dnes zcela samozřejmé pravomoci umožňující řešení komunálních problémů a umožňující lokální rozvoj.⁶⁵

V roce 1870 pak další vládní vyhláška zavedla podobný systém lokální samosprávy ve všech městech Ruska. Městská zastupitelstva byla volena ze tří definovaných společenských vrstev, jejichž pozice byly nerovnoměrně určovány v poměru k hodnotě jejich majetku. Takovéto městské zastupitelstvo se nazývalo Duma. I zde byl zachován elitářský společensky nevyvážený princip přístupu k politické moci, který byl podhoubím nespokojenosti mas, jež vyvrhla v následujících letech do různých forem revolučního hnutí.

4.1.3 Soudní reforma

Významným reformním počinem bylo vydání nového zákoníku v roce 1864, kterým byl zcela přepracován ruský soudní systém.

Do této doby nebylo vůbec možné ruské soudnictví posuzovat z pohledu, jakým je posuzováno dnes: Soudnictví bylo propojeno se státní správou, v důležitých kauzách se soudci museli řídit pokyny gubernátorů, kteří v některých případech mohli soudit sami. Soudci bývali do svých funkcí jmenováni podle stavovské příslušnosti, veřejnost neměla na jednání přístup.⁶⁶ Soudní řízení bylo neveřejné, obviněný neměl právo na obhajobu. Soudci byli úplatní, nemajetní účastníci soudního řízení prakticky neměli šanci spor vyhrát. *„Panovala nepředstavitelná zvěle, byrokracie a rozvleklost jednání – podle zprávy ministra*

---

⁶⁴ Tamtéž

⁶⁵ KORT, 2008, s. 101

⁶⁶ VLČEK, 1998, s. 69

*spravedlnosti carovi roku 1842 počet neukončených soudních případů dosáhl 33 milionů.*⁶⁷

Reformou z roku 1864 se situace v soudnictví přinejmenším formálně zcela zásadně změnila. Do zákonů začaly být zakomponovány moderní prvky soudnictví. Byly zavedeny tři stupně soudů, z nichž nejvyšší byl Senát se sídlem v Petrohradě, který sloužil jako konečný odvolací soud. Jednání byla veřejná a o kriminálních případech rozhodovaly poroty.⁶⁸

Poprvé v historii Ruska si zajistilo soudnictví alespoň formální nezávislost na vládě nebo jiných institucích, byla zrušena stavovská privilegia, byla zavedena rovnost stran, presumpce nevinny, právo na obhajobu, atd.

V některých případech zůstávaly zachovány elitářské principy při výběru soudců, které sledovaly zájmy privilegovaných vrstev: *„Organizace soudů měla tři linie - obecné soudy, smírčí soudy a rolnické volostní soudy, které jediné zachovávaly stavovskou výlučnost. Podle věcné příslušnosti pak ještě existovaly soudy církevní, obchodní a vojenské [...] Obecné soudy byly soudy ustavované státem, který do nich pochopitelně vybíral osoby z privilegovaných vrstev a s odbornou kvalifikací...“*⁶⁹

Roku 1885 byl schválen nový trestní zákoník, který však již byl poznamenán reakčními tendencemi odpůrců změn, a z dnešního pohledu k němu lze mít řadu výhrad. Přesto znamenal další přiblížení ruského soudnictví soudobým západním standardům.

Nový soudní systém měl své vady včetně nedostatku kvalifikovaných vyškolených právníků, a v pozdějších letech vláda odebrala z jeho pravomoci některé typy soudních případů, ale celkově představovala soudní reforma obrovský pokrok oproti předcházejícímu stavu, a Rusko se dostalo na alespoň částečně srovnatelnou úroveň soudnictví ve světě té doby.

4.1.4 Ostatní reformy a počátek antireforem

V roce 1863 zavedla reforma školství nezávislost ruských vysokých škol a přístup na střední školy byl od té doby otevřen i pro žáky z nižších společenských tříd, nejen pro majetné a pro aristokracii. Toto právo však bylo v roce 1871 zase

---

⁶⁷ PELIKÁN, 2000, s. 49

⁶⁸ KORT, 2008, s. 101

⁶⁹ KOLEKTIV autorů Práv. fak. UK, 2010, s.553

omezeno. V dubnu 1865 byla vydána „prozatímní pravidla o tisku“, která rušila cenzuru knih, nikoliv však časopisů.

V roce 1874 reorganizovala poslední z velkých reforem vojenskou službu. Všechny společenské vrstvy, tedy už ne jen rolníci, měly brannou povinnost, avšak maximální doba šest let (plus devět let v záloze) se vztahovala pouze na vrstvy bez vzdělání. Délka branné povinnosti se pak zkracovala s každým dosaženým stupněm vzdělání, a pro absolventy univerzit činila pouze šest měsíců. Zákon z roku 1874 rovněž zrušil tělesné tresty, brancům bylo poskytováno vzdělání, a to vše dohromady výrazně přispělo ke zlepšení situace v armádě.⁷⁰

Ještě v době zavádění reforem začal Alexandr II přijímat i jiná opatření, která jejich účinnost podkopávala. Bylo to důsledek obav z opozičních vrstev a společenských nepokojů. V roce 1866 jmenoval konzervativního ministra školství, který okamžitě začal očistu vzdělávacího systému od čehokoliv, co bylo možné považovat za podvrtné živly. Na růst revolučního hnutí reagoval tím, že roku 1871 byly případy týkající se údajných politických zločinů odejmuty z pravomoci soudů a předány do kompetence politické policie. Po uskutečnění několika atentátů na státní úředníky byla několika vyhláškami rozšířena pravomoc vojenských soudů, a policie měla právo bez soudu zadržet a deportovat lidi podezřelé z protistátní činnosti.⁷¹

Alexandr II. se nakonec v roce 1881 sám stal obětí atentátu. Tato událost výrazně poznamenala jeho syna Alexandra III., který téhož roku nastoupil na trůn.

4.2 Počátky revolučního hnutí v Rusku

I přes nepříjemnosti, které měl Alexandr II. s evropskými velmocemi, zůstávalo největší nebezpečí pro carský režim u něj doma. Velké reformy nesplnily zcela očekávání obyvatelstva, a tato nespokojenost prostupovala všemi společenskými vrstvami.

Revolucionáři z let 1850 až 1860 patřili do nové militantní generace obyvatelstva, která proti variantě pomalých reformních změn upřednostňovala radikální řešení společenských problémů prostřednictvím socialistické revoluce. Jejich nejnaléhavější otázkou bylo, jak svrhnout stávající režim v Rusku. Někteří

---

⁷⁰ KORT, 2008, s. 102

⁷¹ Tamtéž

členové nové generace se obrátili k nihilismu. Podle zastánců nihilismu byla současná realita tak beznadějně špatná, že to předem ospravedlňovalo jakékoliv metody vedoucí k jejímu zničení. V jejích myslích se tak sebe-destrukce stala tvůrčím činem. Nejvýznamnějším představitelem ruské formy nihilismu té doby byl Nikolaj Černiševskij. S ohledem na vznešenost jejich úkolů se revolucionáři nemuseli zatěžovat otázkami morálky a etiky. Jakákoliv metoda, která sloužila revoluci, byla sama o sobě morální a předem ospravedlnitelná.

Protipólem učení nihilistů byly názory Petra Lavrova, jenž argumentoval tím, že správným postupem jak svrhnout cara bez toho, že jedna nepřijatelná diktatura bude nahrazena jinou nepřijatelnou diktaturou, je "jít k lidem", přesvědčit je a získat je k aktivnímu jednání vlastním jménem a ve vlastním zájmu. Lavrov získal mnoho podpůrců především mezi studenty vysokých škol, kteří na jeho popud vycházeli mezi prostý lid na venkově a snažili se jim vysvětlovat, že to musí být oni, kdo se mají snažit o nápravu svých krutých životních podmínek. S tímto přístupem však Lavrov u rolníků neuspěl. Neúspěch aplikace Lavrovova přístupu "jít k lidem" zasadil těžkou ránu představě, že rolnictvo „má socialistické instinkty“, které je třeba jen probudit a povzbudit, a že jsou rolníci tudíž kdykoliv připraveni k revoluci. V očích revolucionářů bylo třeba hledat zcela jiné cesty.⁷²

4.3 Alexandr III, antireformy

V době, kdy se v roce 1881 Alexandr III. stal carem, byl už předem rozhodnutý, že zavede program represe a zpátečnictví, protože s reformami svého otce se nikdy neztotožňoval. V jeho názorech jej utvrzoval jeho nejbližší poradce Konstantin Pobjedocev, který vytrvale napadal instituty parlamentní demokracie, svobody tisku či veřejné vzdělání mas. Podle něj se revoluce měla krvavě potlačit a ne zavádět ústavní systém. Ještě v roce svého nástupu na trůn v roce 1881 „dočasně“ posílil zákonem policejní pravomoci, a takový stav přetrval až do roku 1917. Tento zákon fakticky znamenal zavedení stanného práva. Policie mohla bez soudu kohokoliv zatknout, uvěznit, a poslat do exilu. V dalším roce byla práva policie rozšířena o možnost udělit „lidem pod dohledem“ zákaz výkonu povolání a svobodného pohybu. Složka policie s názvem „Ochrana“ zaměřená na politické přestupky se stala notoricky známá

---

⁷² KORT, 2008, s.103–106

porušováním lidských práv na úrovni, ke které by se žádné jiné evropské země neodvážily ani přiblížit, protože byly v té době již nuceny respektovat zákony.

Prakticky celou společnost se snažil Alexandr III. navrátit do poměrů před reformami svého otce, přičemž konzervatismus povýšil na úroveň záruky veřejného blaha, které se mělo opírat tradiční ruské hodnoty a společenské vrstvy. Školství se mělo stát exkluzivní záležitostí privilegovaných vrstev, a v důsledku přijatých opatření celkový počet studentů na ruských středních i vysokých školách poklesl. Následovaly kroky, které měly navrátit šlechtě její privilegované postavení. Pro zástupce aristokracie byly vytvářeny pozice ve vrcholné státní byrokracii a v armádě. Ekonomicky šlechtu podporoval zřízením Šlechtické banky, a šlechta znovu nabyla pravomoci dohledu nad rolníky, které ztratila reformou z roku 1861.⁷³

Kromě aristokracie jako tradiční opory carského systému zapadal do konzervativního myšlení Alexandra III. také model ruského pokorného a zbožného rolníka. Proto rolnické reformy byly jediné, na které nějakým způsobem navázal tím, že snížil výkupní poplatky z pozemků, založil Rolnickou banku, a i jinak se snažil jejich postavení ulehčit. Na tíživém postavení rolníků se však nic zásadního nezměnilo, a tak paradoxně zůstávaly rolníci i za Alexandra III. radikální a pro cara potenciálně nebezpečnou společenskou vrstvou.

Zmíněná opatření pak byla následována zákony, které představovaly komplexní atak na nedávno zavedené reformy. V devadesátých letech bylo vydáno několik vyhlášek, které zavedly cenzuru tisku, zrušily autonomii vysokých škol a oslabilly nezávislost soudnictví.

V roce 1889 vláda jmenovala úředníky s rozsáhlými pravomocemi, kteří dohlíželi a kontrolovali rolnictvo. V následujícím roce byl vydán zákon, který zvýšil význam postavení šlechtického stavu v zemstvech a zároveň posílit roli ministerstva vnitra ve vztahu k těmto subjektům. Další zákon z roku 1892 měl podobný dopad na městská zastupitelstva, kdy zvýšením požadavku kvalifikace oprávněných voličů podle výše majetku byl snížen jejich počet v Moskvě a Petěrburku o dvě třetiny.

Alexandr III. také intenzivně usiloval o rusifikaci jazykových menšin v Rusku. Tato politika se týkala všech neruských etnik, ale obzvláště byla zaměřena proti Polákům a Ukrajincům, a nejzávažnější diskriminací v té době trpěli Židé. Byli označováni jako cizinci, kteří nemají co dělat v ruské společnosti. V roce 1881

---

⁷³ PEČENKA, 2011, s. 157-158

hrála vláda hlavní roli při povolování nebo dokonce při podněcování vlny pogromů. Exploze často i vražedných protižidovských útoků se v té době odehrála ve více než 100 místech na jihozápadu Ruska. Pogromy byly následovány sérií dekretů, které Židům omezovaly přístup k středoškolskému a vysokoškolskému vzdělávání, vstupu do státní služby, nebo jim odepíraly hlasovací právo do zemstev či městských dum. Série diskriminací vyhnalo tisíce Židů z jejich domovů.⁷⁴

Za panování Alexandra III. se nicméně odehrálo i několik pozitivních událostí. Rusko za jeho vlády nevedlo války a v roce 1894 uzavřelo dohodu s Francií, která měla ochránit obě strany proti možnému útoku ze strany Německa, jehož rostoucí síly se obávala jak v Paříži i Petěrburku.

V roce 1892 jmenoval ministrem financí Sergeje Witte, což byl kompetentní a strategicky smýšlející člověk, který pohlížel na rozpočtové problémy Ruska jako širší a nebezpečný problém, způsobující hospodářskou zaostalost ve srovnání s jinými evropskými velmocemi, jež přímo ohrožuje přežití Ruska. Witte, který v této funkci působil jedenáct let, tedy i v počátcích vlády Mikuláše II., získal důvěru cara a začal s velkým úsilím podporovat modernizaci za účelem hospodářského růstu a rozvoje průmyslu. Jemu Rusko vděčí za rozvoj železniční sítě, včetně stavby transsibiřské magistrály. Witte podporoval růst těžkého průmyslu, a tak stimuloval růst dalších průmyslových odvětví.⁷⁵

Země	Index (1870 = 100)				Průměrný roční přírůstek v %			
	1850	1880	1900	1913	1851-1870	1871-1880	1881-1900	1901-1913
Velká Británie	70	125	199	249	2,9	2,3	2,4	1,7
Francie	84	124	170	250	0,9	2,1	1,6	3,0
Německo	53	137	321	526	3,1	3,2	4,3	3,8
Itálie	.	105	153	250	.	1,9	1,9	3,8
Švédsko	.	100	272	400	.	0,0	5,1	3,0
Rusko	.	164	573	909	.	5,1	6,4	3,6
USA	.	168	401	813	.	5,3	4,3	6,5

Tabulka 1: *Index a průměrné roční přírůstky průmyslové výroby ve vybraných zemích v letech 1850–1913*⁷⁶

Pro účely podpory rozvoje místního průmyslu Witte prosadil ochranářská cla, vládní dotace a poskytování úvěrů, stejně jako řadu dalších sofistikovaných politických opatření. Jeho program dosáhl velmi působivých výsledků. Objem průmyslové výroby v Rusku v následujících letech dramaticky narostl

⁷⁴ KORT, 2008, s. 108

⁷⁵ WCISLO, 2011, s. 139–145

⁷⁶ SIRŮČEK, 2007, s. 36

(viz Tabulka 1), vznikala celá nová průmyslová odvětví, délka železniční sítě se zvýšila o tři čtvrtiny.

Alexandr III. nečekaně umřel ve věku 48 let na následky infekce ledvin a po jeho smrti se ujal vlády téhož roku jeho syn Mikuláš II.

Velké Reformy představovaly pro Rusko historicky významný krok vpřed. Podporovaly kapitalistický hospodářský rozvoj a expanzi střední třídy, a byly doprovázeny celkově lepším zacházením s nižšími společenskými třídami, a to jak v armádě, tak v civilním životě. Znatelně se také zvýšila celková úroveň vzdělanosti ve společnosti. Ve stejné době však byly některé klíčové procesy nedokončeny a řada problémů tak zůstávala nedořešena. Neřešené systémové problémy Ruska v kombinaci se stále větším povědomím o společenských změnách jinde ve světě vedlo ke vzniku revolučních podzemních hnutí. Jejich extremistický charakter byl důsledek toho, že represe proti legální opozici neumožňovala veřejné diskuze, během kterých by se tříbily názory na řešení základních společenských problémů.

5 Konstituční monarchie

5.1 Rusko na počátku 20. století

Mikuláš II. se stal carem za nepříznivých okolností. V době nástupu na trůn mu bylo 26 let a nebyl na převzetí tak významné funkce připraven. Sám si byl dobře vědom toho, že o státních záležitostech toho moc neví.⁷⁷ V letech 1891–1892 zažilo Rusko hladomor, který byl následován epidemií cholery. Už tak těžkou politickou i sociální situaci Mikuláš II. hned od počátku své vlády svými kroky zhoršoval. V té době již mezi inteligencí a ruskou opozicí začaly kolovat spekulace o možnosti přechodu Ruska na konstituční monarchii po vzoru většiny západních evropských států. Mikuláš II. tyto spekulace hned na začátku rázně odmítl jako neopodstatněné a „bláznivé tužby“⁷⁸, a takové prohlášení jej zdiskreditovalo v očích řady umírněné opozice a liberálů, o jejichž podporu by se teoreticky mohl v budoucnosti opírat. Negativní dojem z cara byl podbarven i tragédií, která se odehrála v době jeho korunovace v roce 1896, kde dav v ulicích Moskvy podlehl panice ze zvěstí, že dochází zdarma čepované pivo. Hysterická masa se dala do nekoordinovaného pohybu, následkem čehož bylo ušlapáno více než tisíc lidí.

Rusko utrpělo na počátku dvacátého století zásadní porážku v rusko-japonské válce, která vědomím společnosti značně otrásla. Tato situace sice ještě nevyústila v pád monarchie, ale když Rusko v dalším desetiletí utrpělo katastrofální porážky i v bojích během první světové války, vedlo to v roce 1917 hned ke dvěma revolucím a ke konečnému pádu carského režimu.

5.2 Revoluční hnutí v Rusku na přelomu 19. a 20. století

V důsledku silných represí carského systému v Rusku na přelomu století 19. a 20. neexistovaly zavedené politické strany, které by reprezentovaly zájmy konkrétních společenských vrstev. V devadesátých letech 19. století vznikala nová

---

⁷⁷ POLUNOV, 2005, s. 192

⁷⁸ KORT, 2008, s. 109

hnutí, z nichž pak vznikaly politické strany. Nejvýznamnější roli hráli eseri, bolševici, menševici, kadeti a okt'abristé.⁷⁹

Bolševici i menševici byli reprezentanti marxistické ideologie, kteří se však od sebe zásadně lišili v pohledu na její praktickou realizaci. Podle Marxe všechny společnosti procházejí určitými historickými etapami, které se odlišují způsobem využívání výrobních technologií. Základem každé společnosti je proto její ekonomický systém. Postupný rozvoj technologií doprovázený růstem ekonomiky je doprovázen třídním bojem, následkem kterého přejde starý společenský systém do nového kvalitativně vyššího (od otrokářského, přes feudální až po kapitalistický společenský systém). Tento proces dovedl podle Marxe západní Evropu až do etapy moderního průmyslového kapitalismu té doby.

Příchod socialismu byl podle Marxe neodvratný dějinný proces, ale současně pokud společnost měla dospět do etapy socialismu, musela nutně před tím prodělat projít etapou kapitalistickou. Hlavní roli v přicházejících dějinných změnách měli dělníci v továrnách. Rolníci v Marxově teorii hráli vedlejší roli.

Po vzoru západních kolegů založili ruští marxisté v roce 1903 stranu sociální demokracie, pro kterou přijali název sociální demokraté (SDDSR – Sociálně demokratická dělnická strana Ruska). Stranu museli založit v exilu, protože politický pluralismus v Rusku na přelomu století stále ještě nebyl povolen a byl přísně postihován. Ruští sociální demokraté se krátce po založení strany rozštěpili na dvě frakce – bolševiky a menševiky.

Menševici přijali za svůj Marxův historický model vývoje a přechodu společnosti k socialismu. Podle nich bude muset Rusko nejprve projít přirozeným způsobem kapitalistickou éru historického vývoje, která v té době v Rusku právě začínala. Bezprostředním cílem menševiků bylo svržení cara, realizovat buržoazní revoluci, a nastartovat novou nutnou historickou etapu. Až po ní mělo s odstupem času dojít k revoluci socialistické. Menševici proto (dočasně) tvořili potenciální spojence vznikající vrstvy buržoazie v Rusku.

Bolševici socialistickou revoluci nechtěli odkládat a chtěli ji uskutečnit současně se svržením cara. Domnívali se, že pro přechod k socialismu není třeba projít fází kapitalismu, proto od začátku pro ně buržoazie představovala jednoho ze základních politických nepřátel srovnatelných s carismem. Jejich ideovým vůdcem se stal V. I. Lenin, který převzal od nihilistů některé myšlenkové přístupy, kdy

---

⁷⁹ Tamtéž, s. 111–114

jediným motivem jednání je dosažení cílů revoluce. To je mělo omluvit a ospravedlnit při používání jakýchkoliv prostředků včetně násilných. Po nástupu k moci roku 1917 bolševici uplatňovali násilný přístup v celém období své mnohaleté vlády.

Roku 1901 byla založena politická strana Socialistických revolucionářů (SR, eseri). Eseri viděli hlavní náplň svých revolučních aktivit ve vyřešení agrární otázky. Jako základní článek „své víry“ prosazovali ideologii, že je to právě rolnictvo, které je schopné dělat socialistickou revoluci, a dělníci ani buržoazie v očích eserů nehráli významnou úlohu, proto buržoazní revoluci a nástup kapitalismu nepodporovali.

Na pravé straně politického spektra se nacházeli „Kadeti“ (KD, konstituční demokracie). Jednalo se o seskupení liberálních intelektuálů z řad vznikající buržoazie a pokrokově smýšlející ruské aristokracie. Prosazovali postupnou demokratizaci země prostřednictvím reforem a bez použití násilí. Jako cíl svého revolučního snažení viděli nastolení konstituční monarchie, která by jim umožňovala realizovat své podnikatelské záměry a zájmy.

Další pravicově orientovanou stranou byla strana „okt'abristů“, která vznikla během revoluce v říjnu roku 1905. Sestávala z umírněných intelektuálních liberálů z vyšší společenské a podnikatelské třídy (významní podnikatelé, bankéři, vysocí státní úředníci). Úzce spolupracovali s vládou Stolypina i s kadety. Byli ochotni přistoupit na reformní změny, avšak neměli zájem zúčastnit se jakéhokoliv revolučního dění. Podpořili únorovou revoluci roku 1917, ale stavěli se odmítavě k socialisticky orientovaným hnutím.

Ostatní politická uskupení v době revolučních událostí 1917 se buď spojila s některou z uvedených stran, nebo hrála méně významnou roli.

5.3 Revoluce 1905

Z pohledu hospodářských úspěchů bylo prvních pět let vlády Mikuláše II. poměrně úspěšných, pokud jako kritérium použijeme vyhnutí se nějaké zásadní ekonomické krizi. Rusko zavedlo pod vedením Witteho polostátní kapitalismus a těšilo se z dramatického nárůstu průmyslové produkce. Ekonomický vývoj urychlil růst střední třídy podnikatelů a generoval nové odborníky a specialisty, bez kterých by růst průmyslu nebyl možný. Skupina těchto lidí byla vzdělaná a dobře informovaná o životě v Evropě, a její členové obecně podporovali umírněné

politické reformy směřující ke konstituční monarchii s tím, že si byli vědomí i možné podpory takové představy mezi malou skupinou pokrokově smýšlející aristokracie. Růst střední třídy poskytl sociální zázemí liberálním politickým idejím, a pomalu tak vznikala alternativa k reakčnímu myšlení příznivců autokracie i k revolučním představám marxistů. Jednalo se však stále ještě o malou společenskou skupinu, a liberálové tak měli na počátku 19. století na ruský politický život ještě malý vliv.

Na konci devatenáctého století začaly pro Mikuláše II. Skutečné problémy. Dělníci, kteří v ruských továrnách pracovali v otřesných podmínkách, spustili v té době vlnu stávek, jež vedla k hospodářskému zpomalení. Počátek nového století přinesl prohloubení rolnických nepokojů na Ukrajině v roce 1902. V roce 1903 pak následovala rozsáhlá vlna průmyslových stávek po celém jižním Rusku. Tato situace oslabila Witteho pozici, který už tak nebyl u aristokracie ani u úředníků z těsného carova okolí nijak oblíben. Witte se velmi obával vstupu Ruska do další války, neboť takový krok by jen ještě více oslabil křehký hospodářský rozvoj země, přičemž výsledek případné války proti hospodářsky i technologicky vyspělejší zemím byl podle něj velmi nejistý. Car Mikuláš II. však již názorům svého nejlepšího ministra přestal naslouchat a Witte, i v důsledku neustálých sporů s novým velmi konzervativním ministrem vnitra Vjačeslavem von Pleve, z pozice ministra vnitra roku 1903 odstoupil.⁸⁰

Ve snaze najít řešení bouřlivé společenské situace se roku 1903 snažil carův ministr vnitra Pleve odpoutat revoluční pozornost rozhořčených mas proti vládě na nějaké zástupné téma, a proto podnítil masové pogromy na Židy. Pleve byl náboženský fanatik, který dokonce jednal s Tureckem o přenechání části území Palestiny pro vystěhování Židů. V podobném duchu hledání zástupných témat pro masy navrhnul Pleve „malou vítěznou válku“ proti Japonsku, jehož vojenská síla byla v té době podceňována. Tato válka měla situaci v Rusku uklidnit a sjednotit národ proti společnému nepříteli.⁸¹

Avšak vše dopadlo zcela jinak. V roce 1904 vypukla Rusko-japonská válka o nadvládu v oblasti Mandžuska a Koreje, kterou se Rusko snažilo vybojovat celoroční přístup k Tichému oceánu (přístavy nacházející se více na sever v zimním období zamrzaly). Průběh války i její výsledek daly Wittemu zcela za pravdu. Výsledkem Rusko-japonské války, které probíhaly na moři

---

⁸⁰ WCISLO, 2011, s. 185–187

⁸¹ KORT, 2008, s. 117

i na pevnině v letech 1904 až 1905, byl pro Rusko pohromou. Prakticky celá ruská flotila byla zničena nebo zajata.

Zprávy o drtivé porážce ještě více radikalizovaly společnost, místo aby válka neklidnou situaci doma uklidnila. Revoluční události v Rusku se daly do pohybu. Pro velkou část podnikatelské vrstvy, ba dokonce i pro část členů tradiční ruské aristokracie, se stalo vládní selhání v Rusko-japonské válce signálem, že je zapotřebí smysluplné politické změny. Pro ně pro všechny to znamenalo, že je nutné skončit s vládou autokracie a je třeba ji nahradit konstituční monarchií, která by umožňovala správu státu prostřednictvím voleného shromáždění se skutečnými pravomocemi.

Zhruba jeden rok před započatím války se uskutečnila ve Švýcarsku schůzka prominentních liberálů, kteří si dali za cíl zřídit v Rusku ústavní vládní systém. Jak se válka v roce 1904 postupně vlekla od porážky k porážce, stávali se liberálové stále více odvážnými. I přes vládní zákaz zorganizovali sérii veřejných mítinků s požadavkem na změnu. Svůj hlas jim postupně přidali profesní organizace lékařů, právníků a dalších specialistů, stejně jako pro svou ideu získali sjezd zástupců zemstev.

Chod událostí se spustil v lednu 1905. Roku 1904 tady založil ruský pravoslavný kněz Georgij Gapon, o kterém se později kolovalo, že je carským agentem, „Shromáždění ruských továrních dělníků“. To mělo za cíl zklidnit nespokojenost mezi pracujícími, tím, že bude posilovat národní uvědomění. Gapon byl úspěšný a na konci roku mělo toto shromáždění více členů, než měla Ruská sociálně demokratická dělnická strana. Z podnětu Gapona vyšel v neděli 22. ledna Gapon dvou set tisícový dav dělníků s jejich rodinami na pochod do Zimního paláce, kde chtěl Gapon osobně carovi předložit prosbu o přijetí opatření, jež by zlepšila životná podmínky dělníků. Lidé v davu byli neozbrojení a nesli jen transparenty, náboženské ikony a portréty cara. Car Mikuláš II. však v paláci nebyl, a místo se dav setkal s ozbrojenými vojáky, kteří do davu začali bez varování střílet. Zahynulo několik stovek lidí včetně žen a dětí, a událost vešla do ruské historie pod názvem "Krvavá neděle".⁸²

"Krvavá neděle" spustila další vlnu stávek, protestů, nepokoje a dalších forem vzdoru, které společně vešly ve známost pod názvem revoluce z roku 1905. Všechno nasvědčovalo tomu, že tuto revoluční lavinu již nelze zastavit ani po té,

---

⁸² ŠVANKMAJER, 1996, s. 327–329

co byl Sergej Witte znovu urychleně povolán do funkce jako ministerský předseda. V září toho roku dojednal mírovou dohodu s Japonskem, která částečně zmenšila především morální ztráty Ruska a zbavila jej válečné zátěže. Dělníci, kteří byli organizováni do tzv. „Petrohradského sovětu“ (sovět = rusky rada) vyhlásili v Petrohradě na 26. října generální stávkou.

Mnoho nechybělo, a revoluční bouře roku 1905 málem svrhly carskou monarchii. Nakonec byl Mikuláš II. donucen ustoupit neustálému naléhání Witteho, a slíbil vznik parlamentu. Tento slib byl zformulován do manifestu vydaného 30. října 1905, a mimo jiné obsahoval příslib základních občanských práv všem obyvatelům carské říše.

Říjnový manifest více méně zachránil monarchii. Marxisté jej sice ignorovali, ale liberální členové středních a vyšších tříd byli spokojeni a přijali jej jako odpovídající řešení svých požadavků. Nestáli o to zažít skutečnou revoluci mas, které by kromě cara smetla i je. Kadeti se pokusili politický obsah říjnového manifestu ještě rozšířit, avšak okřabristé se zaměřili na uvedení obsahu manifestu do praktického života, čímž mu de facto vyhlásili praktickou podporu.

Když se prosinci 1905 začaly vracet z Dálného východu vojenské jednotky věrné carovi, byla carská vláda opět dostatečně silná a sebevědomá na to, členy petrohradského sovětu uvěznila a silou rozdrtila bolševické povstání v Moskvě. Tyto dva dílčí úspěchy uhasily hlavní požár zažehnutý revolucí roku 1905. Malá ohniska revoluce plála v některých oblastech carského impéria ještě v roce 1906, ale postupně byla i ta nemilosrdně zlikvidována za cenu řady lidských životů. Nakonec ruská carská vláda použila osvědčený postup, a kromě armády a policie zapojila do boje proti zbytkům revoluce i lokální nacionalistické gangy s názvem „Чёрная сотня“ (černé setniny). Ty využily možnosti nekontrolovaných útoků na odpůrce režimu k tomu, že zahájily pogromů proti židovským komunitám ve více než 100 městech a obcích po celém Rusku. Revoluce roku 1905 skončila.⁸³

5.4 Duma a zdánlivý parlamentarismus

Na počátku května 1906 car podruhé a naposledy propustil na jeho žádost Witteho ze svých služeb a vydal vlastní verzi výkladu říjnového manifestu ve formě nové verze ruských základních zákonů. Tento dokument byl pro většinu

---

⁸³ KORT, 2008, s. 118–119

liberálů obrovským zklamáním. Kromě pasáží, ze kterých car nemohl ustoupit, podkopával v nové ústavě vše, co jen šlo, a tímto přístupem nenechal nikoho na pochybách o tom, že jemu a jen jemu, jako carovi všech Rusů, patří nejvyšší autokratická pravomoc. Pouze pasáže ústavy, kde bylo původně použito termínu "neomezený", doznaly drobných změn, jež měly poskytnout alespoň malou útěchu těm, kdo doufali, že se Rusko stane skutečnou konstituční monarchií.

Car si tak nakonec podržel většinu svých tradičních pravomocí: I nadále jmenoval ministry, stále měl naprostou kontrolu nad zahraniční politikou, řídil vojenskou část rozpočtu, mohl vetovat jakékoli právní předpisy. On to byl, kdo jmenoval polovinu členů horní komory parlamentu. Dolní komora, Duma, měla být volena na principu váženého systému, který favorizoval majetnou a tím pádem konzervativní a loajální třídu. Car také mohl kdykoliv rozpustit Dumu a vyhlásit nové volby. Podle článku 87 mohl také vydat vlastní „zákony v nouzi“.⁸⁴

Přesto to znamenalo pro Rusko i v této podobě pokrok. Duma měla k dispozici reálné legislativní pravomoci, které využívala. Během jedenácti let do první světové války zažilo Rusko čtvery volby, v jejichž důsledku byli v Dumě zastoupeni reprezentanti všech politických stran napříč spektrem, a to včetně zástupců ultrakonzervativců, přes liberály a umírněné, až po revolucionáře zastoupené menševiky a dokonce i bolševiky. Mezi lety 1906–1914 přijala Duma důležité právní předpisy, které mimo jiné zlepšili postavení rolníků ve společnosti, bylo rozšířeno základní a středoškolské vzdělání, dělnická třída v továrnách doznala základních ochrany jejich práv. Duma neudělala z Ruska konstituční monarchii, která by byť i jen vzdáleně byla srovnatelná s tou, která fungovala ve Velké Británii, přesto ale její existence popírala Mikuláše II. jako jediného a neomezeného vládce Ruska.

5.5 Stolypinovy reformy

Pokrok Ruska v období následujícím po roce 1905 nebyl omezen pouze na politické změny. Průmyslový růst sice už nedosahoval úrovní z dob Witteho

---

⁸⁴ KORT, 2008, s. 120

působení ve vládě, přesto ale bylo Rusko na pátém místě na světě ve srovnání celkového hrubého domácího produktu (HDP).

Před realizací Witteho reformy bylo Rusko na přelomu století převážně zemědělskou společností, kde z celkového počtu 112,7 mil. obyvatel žilo 87,4 % na vesnici. Zemědělství mělo největší podíl na tvorbě HDP. Průmyslová výroba byla převážně realizována na řemeslné základně a strojová výroba byla stále v počátcích.⁸⁵

Po Witteho rezignaci, podané roku 1905 jako projev nespokojenosti se snahou Mikuláše II. navrátit poměry zpět do doby před říjnovým manifestem, nastoupil v tomtéž roce na pozici ministerského předsedy saratovský gubernátor P. A. Stolypin. Také Stolypin měl reformní ambice a snažil se plynule navázat na hospodářské reformy, které zavedl jeho předchůdce. Nejdramatičtějších změn pod jeho vládou doznalo ruské zemědělství.

Situace v době jeho nástupu do vlády byla stále ovlivňována dozníváním revolučních událostí roku 1905, proto Stolypin musel všechny své kroky dělat v souladu s jasně deklarovaným strategickým cílem na posílení monarchie. Více než kdy jindy musela být takto jeho politika prosazování změn vnímána carem a jeho nejbližším okolím. Jedním z prvků, na který car a jeho nejbližší poradci reagovali vždy podrážděně, byl jakýkoliv náznak pokusu o zvýšení míry osobního rozhodování kterékoliv sociální vrstvy, kromě carské aristokracie. Ztráta kontroly nad jednáním masy nezávislých a rozhodnutí schopných jedinců považoval carský systém za svou největší hrozbu.

Zároveň si však Stolypin uvědomoval, že pokud měl docílit systémových změn v tak důležité oblasti, jakou bylo zemědělství, musel dělat kroky směřující k nezávislosti a k povzbuzení míry pocitu osobní svobody ruského rolníka. Stolypin věděl, že stejně jako v průmyslu, i zde je podmínkou celkového růstu osobní iniciativa schopných jedinců. Svou zemědělskou politiku obrazně nazýval "sázka na silné". Byla cílena na tu část sedláků, kteří byli schopni prosperovat, pokud by se jim k tomu dala náležitá příležitost. "Sázkou" bylo myšleno to, že pokud by došlo k osvobození milionu rolníků od restrikcí daných členstvím v občině, a od dalších nesmyslných omezení coby produktů nepovedené emancipace rolníků během reformy Alexandra II., mohlo by se podařit z nich vytvořit vrstvu aktivních podnikatelů v zemědělství. Vznikla by tak nová třída prosperujících vlastníků

---

⁸⁵ KASHAPOV, cit. 2014, s. 1

nemovitostí s typickým reflexem všech vlastníků – obavou, že o své vlastnictví mohou přijít. Tak by se rozšířily řady konzervativních stoupců zavedeného monarchistického řádu, podobně, jak k tomu inklinovali nově zbohatlí rolníci v západní Evropě, a to by vedlo k posílení stávajícího carského zřízení.⁸⁶

Tento ambivalentní přístup, kdy měl prosazovat změny posilující svobodu jedince ve společnosti a současně musel opakovaně dokazovat konzervativní opozici, že to povedete k posílení stávajícího systému, byl jedním z hlavních důvodů, proč ve finále byla i Stolypinova zemědělská reforma polovičatá.

Reformě předcházela důkladná analýza podobných reformních kroků uskutečněných v Prusku, Rakousko-Uhersku, v Anglii a ve Francii. Sama reforma byla rozdělena do několika fází.

Dekretem z října 1906 byli rolníci zbaveni povinného členství občinách, a bylo jim umožněno domoci se převedení částí parcel do jejich majetku. Co bylo neméně důležité, rodiny rolníků mohly sloučit jinak rozptýlené pásy půdy do jednoho celistvého pole. Takto nabytou půdu pak už však nebylo možné pronajímat pro zisk.

Souvisejícím krokem bylo zřízení státní rolnické banky – Gosbanka. Jejím posláním bylo umožnit rozšíření a posílení soukromého vlastnictví půdy. Podmínky hospodaření banky a poskytování úvěrů byly nastaveny tak, aby půda zůstávala, případně cirkulovala ve výhradním vlastnictví lidí se vztahem k hospodaření na půdě. Prodat ji šlo pouze zase jiným rolníkům, což vedlo eliminaci spekulací s půdou, a bylo tak současně zajištěno, že půdu obhospodařoval její vlastník – rolník, který měl zájem o její zušlechtování a prosperitu. Rolníci, kteří byli ochotní přesídlit do oblastí, na kterých byla půda dosud neobhospodařována, dostávali výhodné úvěry a byli daňově zvýhodňováni.

Součástí reformy bylo zavedení systému zemědělského vzdělávání. Díky němu se do zemědělství konečně dostávali odborníci všech potřebných profesí, v důsledku čeho se celý systém hospodaření začal výrazně profesionalizovat. Zlepšila se efektivita hospodaření s půdou, zavádělo se používání moderních technologií a strojů, zlepšovalo se právní i obchodní povědomí.

Výsledky zemědělské reformy se začaly projevovat hned od prvních let po jejím zavedení. Zemědělská výroba rostla na takovou úroveň, že Rusko postupně dosáhlo soběstačnosti v potravinách a stal se zněj v průběhu druhého desetiletí 20.

---

⁸⁶ KORT, 2008, s. 121

století největší evropský exportér zemědělských produktů. Rostla koupěschopnost obyvatelstva a s ní rostla i životní úroveň na vesnici. Do programu Stolypinových reforem začaly každým rokem masově zapojovat statisíce rolníků.⁸⁷ V roce 1916 opustila přibližně polovina všech rolnických rodin občinu a vlastnila půdu soukromě. Asi deseti procentům rolníků se podařilo sloučit fragmentu půdy do jednoho pozemku.⁸⁸

Přesto se nepodařilo transformovat celou ruskou vesnici, což vedlo k růstu majetkových rozdílů na venkově. Nově vznikající třída zbohatlých rolníků, která byla na početně v menšině, se začala chovat stejně elitářsky, jako dříve šlechta. Docházelo k opětovnému růstu sociálních napětí a radikalizaci zbytku rolníků. Na sociální dospění nově vzniklé zemědělské buržoazie nebylo dostatek času. Sám Stolypin uvedl v době spuštění svého programu v roce 1906, že Rusko potřebuje 20 let míru na dosažení transformace zemědělství. Tolik času mu ale reformě nebylo dopřáno.

Prvním problémem bylo, že v roce 1911 padl Stolypin za oběť kulce revoluční atentátníka. Dalším mrakem, mnohem horším, byl konec míru o tři roky později. Roku 1914 vstoupilo Rusko do první světové války, která znamenala tak obrovskou ekonomickou i společenskou zátěž, se kterou se bez následků nedokázaly vyrovnat ani ty nejvyspělejší země Evropy.

5.6 Období do počátku první světové války

Rusko se od revoluce roku 1905 výrazně změnilo. V čem se nezměnilo, byla skutečnost, že i nadále zůstávalo zemí extrémů.

Na jedné straně zažívalo pokračování období uměleckého rozvoje, které se stalo známým pod názvem stříbrný věk ruské kultury, jež byl nastartován roku 1890. Na straně druhé se prohlubovala propast ve vzdělání mezi intelektuální elitou a negramotnými a pologramotnými masami.

Rusko na jedné straně mělo nyní parlament, ale současně země i nadále zažívala revoluční i kontrarevoluční násilí a teror. V letech 1906 až 1910 revolucionáři zavraždili více než 4000 vládních úředníků, a naproti tomu vláda jen

---

⁸⁷ KASHAPOV, cit. 2014, s. 7

⁸⁸ KORT, 2008, s. 122

mezi srpnem 1906 a dubnem 1907 vykonala více než tisíc poprav na základě rozsudků velmi povrchních soudních řízení.⁸⁹

Co do celkového HDP patřilo Rusko mezi průmyslové mocnosti, avšak při přepočtu HDP na jednoho obyvatele bylo jeho postavení nesrovnatelné nejen s velkými průmyslovými mocnostmi, jako jsou Velká Británie či Německo, ale bylo hluboko pod úrovní polo rozvinutých zemí jako Španělsko a Itálie.

Současně s obdobím růstu průmyslové výroby paradoxně zažívalo Rusko množství stávek silně vykořisťovaných dělníků v továrnách. Stolypinovy reformy na jednu stranu vyprodukovaly společenskou skupinu prosperujících rolníků, na straně druhé ale ti méně schopní a odvážní nebo méně pracovití rolníci upadli do ještě větší chudoby.

S takovými břemeny vstoupilo Rusko do první světové války. Šest měsíců před jejím začátkem obdržel car Mikuláš II. hlášení bývalého policejního ředitele Petra Durnova, které jej varovalo před riziky vstupu Ruska do války, a podrobně popisovalo události, ke kterým může během války dojít. Ovšem ani Durnovo ani jakékoliv jiné varování nemohlo udržet mír mezi tehdejšími velkými mocnostmi na evropském kontinentu. Válka vypukla v srpnu 1914 mezi mocnostmi Trojdhody, zahrnující Rusko, Velkou Británii a Francii na jedné straně, a Centrálními mocnostmi Německem a Rakousko-Uherskem na druhé straně fronty, ke kterým se po několika měsících se připojila Osmanská říše.

Během prvních měsíců války utrpělo Ruska dvě katastrofální porážky v boji proti německým armádám, a věci se pro ně i nadále zhoršovaly. Ruská armáda si sice připsala dílčí vítězství nad Rakušany, ale ti nebyli ve srovnání s moderní německou válečnou mašinerií žádnými partnery. Ruská ekonomika nebyla schopná ani z poloviny vyhovět požadavkům moderní války. Ruští generálové byli neschopní. Politické vedení války, jak je realizoval Mikuláš II., bylo nanejvýš nekompetentní. Situace spěla k totálnímu rozkladu, a tak se roku 1915 rozhodl Mikuláš II. navzdory radám i prosbám svých poradců aktivně zapojit do řízení bojů a osobně převzal velení armády. Tento bláznivý krok způsobil, že v očích národa byla osobnost cara přímo spojována se všemi utrpenými porážkami Ruska ve válečných bitvách, a jeho prestiž ještě více poklesla.

---

⁸⁹ KORT, 2008, s. 123

V týlu země, v jeho hlavním městě, pak byla carova manželka císařovna Alexandra po dobu nepřítomnosti svého manžela oficiálně pověřena správou státních záležitostí. Alexandra, která už tak byla u národa nepopulární kvůli tomu, že měla tak jako řada jiných mnoho manželek carů německé předky, si získávala další nepřátele tím, že podléhala silnému sugestivnímu vlivu Grigorije Rasputina, samozvaného svatého, jehož bizarní praktiky a chování doprovázené řadou skandálů rychle přispívaly ke zhoršování situace ve společnosti. V roce 1916 Rasputin dokonce řídil většinu zasedání vlády. Nevole proti Rasputinovi byla tak veliká, že byl v prosinci 1916 zavražděn, avšak tím jen vzniklo na politické scéně Ruska další politické vakuum.

Mikuláš II. odmítl možnost zavedení politických reforem, které navrhovali přední představitelé Dumy v čele s liberály. Takové reformy ještě stále měly šanci získat podporu i některých nepřátelsky naladěných poslanců, a jejich zamítnutím se izolace cara od zbytku politické reprezentace ještě více prohloubila.

Mezitím, na počátku roku 1917, utrpěla ruská armáda další porážky a celkové ztráty na mrtvých, zraněných, pohřešovaných a zajatých čítaly na sedm milionů osob.⁹⁰ Ruská armáda se zcela rozpadla a přestala být funkční. Ve velkých ruských městech včetně Moskvy a Petrohradu byl zoufalý nedostatek potravin, a během ledna a února otrásla hlavním městem vlna dalších stávek. Za apatické nečinnosti cara Mikuláše II. se Rusko pomalu ale jistě propadalo propasti.

---

⁹⁰ KORT, 2008, s. 124

6 Svržení carismu

Asi by bylo chybou pohlížet na krizi systému a zánik ruské monarchie jako na něco historicky nevyhnutelného. Revoluce, která svrhla ruskou monarchii počátkem roku 1917, byla především důsledek první světové války. Přitom před jejím započítím prodělalo Rusko v období od roku 1861 až roku 1914 zásadní změny systému.

V této době dosáhlo značného ekonomického a politického pokroku. Reformy, které byly realizovány v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století, významně změnily ruskou společnost. Ruský průmysl zaznamenal dlouhodobý růst a jeho struktura se vyvíjela v souladu s potřebami země a v souvislosti s tím se začala se postupně tvořit střední třída. Minimálně u některých sociálních vrstev docházelo v souvislosti se zlepšující ekonomickou i sociální situací k postupnému útlumu jejich revolučního ladění. Zemědělství zpočátku zaostávalo za ostatními proměnami společnosti, ale i zde byl po roce 1906 nastartován proces změn.

V důsledku revolučního převratu roku 1905 Rusko získalo ústavu a nový parlament, sice s omezenými, ale nikoliv se zcela bezvýznamnými pravomocemi.

6.1 Buržoazní revoluce v Rusku

Pojem buržoazní revoluce je spojen s revolučním děním probíhajícím v osmnáctém a devatenáctém století v západní Evropě. Buržoazní revoluce probíhaly jako důsledek neudržitelnosti společenských poměrů feudalismu, který neumožňoval svobodné podnikání, volný pohyb kapitálu a volný pohyb pracovních sil. S takovými podmínkami se nově vznikající společenská třída podnikatelů (buržoazie) nemohla smířit a v rámci společenských a národních revolt prosadila demokratizaci společnosti a decentralizaci moci. V Evropě tak vznikly nové státní útvary, ve kterých vládla vláda pod kontrolou voleného zákonodárského parlamentu. Tento systém se osvědčil a je uplatňován jako nejefektivnější způsob státního zřízení dodnes.

Takto chápaná buržoazní revoluce však v Rusku nikdy neproběhla. Revoluce roku 1905 nastolila „zdánlivý parlamentarismus“, který však měl velmi omezené pravomoci a de facto zůstával pod kontrolou cara. Cílem pravicových stran proto bylo v roce 1917 dokončení buržoazní revoluce do podoby, která byla známá ze států západní Evropy.

Ruská buržoazie však byla od svého vzniku spojená s carismem a vyvíjela se za jeho aktivní podpory. I carská vláda si totiž nakonec uvědomila, že průmyslovou revoluci není možné realizovat při zachování středověkých institucí. Stát asistoval při rozvoji ruského průmyslu řadou úlev a jiných forem podpory. Pro zvýhodnění ruských podnikatelů na domácím trhu uvalil ochranná cla na dovážené výrobky, poskytoval podnikatelské půjčky, umožňoval odpis dluhů, nebo budoval na státní náklady dopravní infrastrukturu. Srovnatelná míra státní podpory se v tehdejší světě nevyskytovala nikde jinde, snad kromě Rakouska-Uherska.

Z uvedených důvodů ruská buržoazie proto nemohla hrát v ruské buržoazní revoluci stejnou úlohu v procesu emancipace celé společnosti, jako tomu bylo u buržoazních revolucí jinde v Evropě.

Problémem ruské buržoazie byla dále obava ze silných levicově orientovaných revolučních stran. Na jednu stranu ruská buržoazie volala po svržení nebo alespoň omezení moci carismu, na druhou stranu však nechtěla nechat revoluční dění dojít příliš daleko. V tomto schizofrenním postavení se tak buržoazie účelově přikláněla střídavě k levicovým hnutím v jejich snaze svrhnout cara, aby pak činila kroky pro alespoň částečné zachování nějaké formy monarchie jako záruky, že revoluce nesmete s carem i je.

Poněkud paradoxní a úzce specifický pro ruské poměry je fakt, že ruská buržoazie měla významného spojence v levé části politického spektra. Menševici byli zastáncem buržoazního charakteru revoluce, protože chápali vedoucí roli buržoazie a fázi kapitalismu jako nevyhnutelné historické stadium před tím, než nastanou vhodné podmínky pro revoluci socialistickou.

Revoluční události února roku 1917 je tudíž nutné v souvislosti s představou o buržoazní revoluci nutné posuzovat s ohledem na řadu ruských specifíků. Mimo již uvedených okolností to byla ještě první světová válka, která naprosto zásadně určovala, jaký charakter bude mít a kam až ruská revoluce roku 1917 dojde. Historické okolnosti nebyly pro dokončení buržoazní revoluce v Rusku v roce 1917 příliš nakloněny.

Mezinárodní postavení Ruska bylo na počátku devatenáctého století relativně dobré, především coby důsledek účasti ve vítězné protinapoleonské koalici. Vládoucí byrokraticko-despotická vrstva carského režimu proto neměla v té době pocit, že by byl nějaký důvod něco zásadně měnit. Její sebeuspokojení se navenek projevovalo šovinismem a myšlenkovou omezeností, která byla

ostatnímu světu často k smíchu. Omezenost ruské vládnoucí vrstvy a její arogantní nadutost však mohly přetrvávat pouze do okamžiku přímé konfrontace s realitou počátku 20. století. Během těchto událostí se současně naplno projevila naprostá nevyzrálость ruské buržoazie, která balancovala mezi postoji k prosazení vlastních ekonomických zájmů, tradičním ruským nacionalismem, a obav z radikálních dopadů nadcházející revoluce.

6.2 Únorová revoluce 1917

Rusko vstoupilo do první světové války na straně vojenského spolku Dohoda. V něm patřilo k dominantním členům spolu s Francií a Anglií.

Hlavním nepřítelem Ruska té doby bylo Německo, které se netajilo záměry prosadit svou průmyslovou nadřazenost do nějaké formy územních zisků, a to včetně zisků na úkor území Ruska. Německo však do té doby bylo současně významným obchodním partnerem Ruska a významným investorem. Vstup do války proti Německu a úbytek investic se začal na ruské ekonomice postupně negativně projevovat. Dohodové mocnosti proto začaly mít na ruské ekonomice stále větší podíl, a v důsledku toho se muselo Rusko zavazovat k účasti na bojových akcích a na řešení i takových mezinárodních otázek, které nebyly v jeho bezprostředním zájmu. Kromě toho byla ruská rodina pokrevně spřízněna s německou monarchií. Celkově vznikla komplikovaná situace, která vyžadovala zcela jiný způsob uvažování a panovnického rozhodování, než na jaký carský vládnoucí aparát byl do té doby zvyklý a který v době klidu dostačoval.

Nekompetentnost ruské vlády se začala projevovat hned od úvodních měsíců války. V Rusku bylo v armádě na začátku války více než 6 miliónů vojáků. V roce 1917 již přesáhl jejich počet 15 miliónů. Takovou masu nebylo jednoduché zásobovat zbraněmi, municí a potravinami, proto nároky na průmyslovou výrobu a dopravní infrastrukturu byly extrémně vysoké. Vládnoucí systém tehdejšího carského Ruska však nebyl schopen adekvátně reagovat na neustále se měnící situaci v zásobování, neboť byl sestaven z protekčních a carskému systému loajálních byrokratů bez adekvátního vzdělání a praxe z konkrétních oborů. Jeho členové byli v základních ekonomických a logistických otázkách nekompetentní.

Vojáci na frontách často hladověli nebo byli nuceni přebývat v nuzných podmínkách zákopů bez ohledu na povětrnostní podmínky. Nekompetentnost

ruských generálů spolu s upadající morálkou vojáků vyústily v několik dramatických porážek utrpěných v bitvách proti německým císařským vojskům. Následkem všech těchto vlivů se nálada ve vojsku postupně radikalizovala. Radikalizace armády měla pro carský systém zásadní dopad, protože armáda byla základní pilíř, o který se opíral při udržování moci. Během následujících událostí pak armáda již nebyla schopná ani ochotná v rozhodujících okamžicích zbraněmi potlačit probíhající revoluci.⁹¹

Obdobně se prohlubovaly zásobovací problémy obyvatelstva ve městech. Zde docházelo k radikalizaci dělníků v továrnách, kteří byli stále více ochotni naslouchat marxistickým tezím šířených bolševiky.

Na zemědělství rovněž dolehly válečné události. Odvod patnácti milionů praceschopných obyvatel vyústil v pokles průmyslové výroby, který pro rolníky znamenal snížení dodávek průmyslových hnojiv a zemědělských strojů. Spolu s úbytkem pracovních sil a rekvírováním tažného dobytka pro potřeby armády to mělo za důsledek opakovaný pokles rostlinné a živočišné výroby. Povinné dodávky potravin pro potřeby armády pak navozovaly situaci, jež neměla daleko k permanentnímu hladomoru na vesnici. Již tak značná radikálnost rolníků se v době války ještě více prohloubila.

Kromě zvýšení revolučních nálad na vesnici se rolníci radikalizovali i jako odvedenci v armádě. Díky nutnosti podrobit se řádu v armádě se učili negramotní rolníci schopnosti organizovat se podle určitých pravidel, a při styku s dělníky jinými městskými vrstvami se rolníci seznamovali s revolučními levicovými ideami. Počet potenciálních revolucionářů se tak spontánně rozšiřoval a tím i nebezpečí pro carský režim.

Představitelé nižší a střední vrstvy buržoazie měli od roku 1905 po nenaplněných očekáváních ohledně zavedení plné formy konstituční monarchie jasno v tom, že si přejí pád carismu a přechod na buržoazní parlamentarismus. Lišili se pouze v pohledu na jeho formu, přičemž část z nich ještě stále připouštěla existenci konstituční monarchie.

Politici představitelé pravice zastoupení v Dumě se snažili předkládat návrhy řešení krizové situace. V listopadu 1916 carovi předložil tehdejší předseda vlády Golicyn poslední návrh na řešení situace, avšak k jeho projednání a případné realizaci už nedošlo, protože mezitím v únoru 1917 vypukla revoluce.

---

⁹¹ REIMAN, 1991, s. 57

V krajně kritických situacích nedovedl carismus zkoncentrovat síly, sjednotit majetné třídy a přijmout taková opatření, která by zabránila nekontrolovatelnému výbuchu revolučního hněvu obyvatelstva.

Veškerá opatření, která carská vláda přijímala, byla polovičatá. Car řešil situaci několikanásobnou obměnou ministrů, aniž by byl schopen pochopit skutečnou podstatu problémů. Postupně tak začala docházet trpělivost i zástupcům vyšší vrstvy buržoazie a části privilegované aristokracie, na které se jinak car mohl spoléhat při snaze udržet stávající stav autokratické vlády. Tato nově vzniklá opozice se začala stále více přiklánět k názoru, že předpokladem řešení krize je ustavení nějaké formy konstituční buržoazní vlády, které bude doprovázeno zavedením umírněných reforem. Car tak ztratil poslední spojence a pád autokracie v Rusku byl již jen otázkou času.

Nepokoje se ve válečném období v Rusku projevovaly zpočátku nekoordinovaně ve formě lokálních stávek a vojenskými vzpourami menšího významu. Postupně se projevy odporu stupňovaly, a 24. 2. (9. 3.) 1917 došlo v Petrohradě k masové stávce za účasti asi 150 tisíc obyvatel. Následujícího dne 25. února (10. 3.) se demonstrace opakovala, za účasti prakticky všech složek a vrstev obyvatelstva. Vláda nechala vojsko na demonstranty střílet, avšak některé ozbrojené složky armády se již k represím nepřipojily. Nakonec se k demonstrantům 27. 2. (12. 3.) připojila část petrohradské posádky a carská moc se zhroutila. Téhož dne byl vytvořen „Prozatímní výbor státní dumy“.

Dne 2. 3. (15. 3.) 1917 car abdikoval a předal vládu bratrovi Michailovi. Ten rezignoval hned následující den bez toho, aby stanovil svého následníka, čímž vláda dynastie Romanovců v Rusku skončila.⁹²

V den abdikace cara byla ustanovena Prozatímní vláda sestavená převážně ze zástupců liberální buržoazie. Jednání o vytvoření konstituční monarchie ztroskotala a Rusko se stalo na krátký čas buržoazně demokratickou republikou.

Car Mikuláš II. byl držen v domácím vězení, a nakonec byl v červenci 1918 i s celou rodinou zavražděn bolševiky.

---

⁹² REIMAN, 1991, s. 73

7 Závěr

Závěry, které zde uvádím, jsou vlastní dedukce a hodnocení vytvořené z informací, které jsem získala během studia literatury a dalších zdrojů v souvislosti s touto DP.

Tematicky seřazeno:

Nelze přeskakovat historická období; podmínkou sociálního rozvoje společnosti i uspokojení materiálních potřeb široké masy obyvatelstva je zajištění dostatečné materiální produkce země a vybudování fungující infrastruktury. To je podmíněno expanzí strojové výroby, která je doprovázena technickým a technologickým vývojem, jenž je schopen zvýšit výrobní produktivitu na potřebnou úroveň. Tato etapa vývoje společnosti je schopná motivovat vůdčí osobnosti v podnikání, výzkumu a vývoji tak, že ve finále jsou výsledky jejich úsilí prospěšné i širokým masám obyvatelstva, které se jinak na hospodářském rozvoji aktivně nepodílí. Pro Rusko je velká škoda, že nemělo šanci pokračovat ve svém vývoji za podmínek, které nastolila revoluce roku 1095 a následovně dovršila únorová revoluce roku 1917.

Trvalá hospodářská i sociální zaostalost Ruska byla zapříčiněna primárně jeho polohou, až teprve následovně historickými událostmi. V době rozkvětu Kyjevské Rusi mělo Rusko šanci dosáhnout rovnocenného postavení v rámci celoevropských státních struktur. Přijalo křesťanství, a dokonce se téměř stalo součástí Byzantské říše. Všechno tehdy nasvědčovalo tomu, že zůstane trvale včleněno do evropských společensko-politických struktur. Rusko mělo tu smůlu, že bylo první na řadě při vpádu Mongolů do Evropy ve 13. století. Částečně tak eliminovalo jejich další postup do zbytku Evropy, kde drancování a devastace společnosti nedosáhla takové míry. Panovníci Ruska vyrostli v kultuře nastolené životem po dobu dvou století vlády Mongolů, a způsob jejich myšlení tomu byl poplatný. Byli autokratičtí, krutí, k prostému lidu měli hluboký despekt. Jejich myšlení nepřekonalo evropský středověk.

Odkládaná a potlačovaná fáze společenských změn měla za následek, že revoluční změny roku 1905 a února 1917, ke kterým zákonitě nakonec jednou muselo dojít, vyústily po listopadu 1917 do extrémní podoby bolševické revoluce. Kyvadlo dějin se tak bohužel pro Rusko přehouplo z formy jedné totality do formy jiné totality, která se od té předešlé lišila pouze pozicí na opačné straně

politického spektra. Přirozený evoluční vývoj společnosti proděláním skutečné buržoazní revoluce nebyl v Rusku nikdy umožněn.

Díličí vojenské úspěchy Ruska a související rozsáhlá územní expanze byly dány několika důvody:

Teritoriální odloučenost a nepříznivé klimatické podmínky umožnily Rusku obsazovat území, která byla v dané době pro ostatní tehdejší velmoci vojensky nedostupná. O krutosti klimatických podmínek Ruska se přesvědčil Napoleon I. při jeho tažení do Ruska pokusu na počátku 19. století.

Souboj evropských velmocí o nové zámořské kolonie způsobil dočasnou absenci jejich zájmu o území v oblasti střední a východní Asie. Ruští panovníci této šance dokonale využili, a obsadili v tomto mocenském vakuu všechna území, která jim tato historicky neopakovatelná příležitost nabídla.

Rivalita evropských velmocí vedla často k tomu, že hledaly v Rusku svého spojence proti svým protivníkům. Spojenectví a vojenská spoluúčast Ruska byly často kompenzovány teritoriálními zisky.

Právní systém Ruska byl prakticky po celou jeho existenci až do únorové revoluce 1917 poplatný snaze udržet autokratickou formu vlády. Přesto, že bylo vydáno několik zákoníků a některé se přibližovaly moderním dobovým standardům, jejich výklad nebo znění byly vždy nakonec účelově upraveny podle potřeb panovníka.

Reformy druhé poloviny 19. století již úplně nekorespondovaly s potřebami své doby (decentralizace moci, volný pohyb kapitálu a pracovní síly, právní systém ochraňující práva obyvatelstva a nikoliv zájmy vládnoucích tříd). Přestože tyto reformy měly na Rusko zásadní dopad, „lécily“ především následky a nikoliv příčiny společenských problémů, jejichž vyřešením se tak neustále produkovaly problémy nové. Systémové řešení mohlo být dosaženo pouze zavedením plně funkčního parlamentarismu ve formě konstituční monarchie nebo republiky po vzoru jiných evropských států té doby. Forma „zdánlivé konstituční monarchie“ z roku 1905 tuto podmínku nesplňovala, a únorová revoluce roku 1917 již nedostala šanci na to, aby se její důsledky s adekvátním časovým odstupem pozitivně v ruské společnosti projevíly.

Svou historickou příležitost Romanovci propásli. S nimi i Rusko.

8 Resumé

Please note that the thoughts presented here are my own views on the matter after reading the literature and other resources related to this thesis. I would like to start asserting that whilst walking through history, towards societies' development, one needs to remember and understand that historical periods cannot be jumped over. Freedom, wellbeing and even the satisfaction of material needs, are necessary elements in order to guarantee the abovementioned development. To grant this basic fabric where social progress is sewn, a society needs, besides many other things, economic development. Sufficient material production guaranteed by the improvement of machinery, technological research and functional infrastructures help businessman create economic activity and research new sources, techniques and capabilities, which after time, benefit the rest of society too; With that on mind I can say that Russia has been unfortunate for not being able to continue with the development started under the conditions of the revolutions of the years 1905 and 1917.

Economic and social backwardness of Russia is primarily due to its location. Back in the day of Kievan Rus, Russia had a chance to achieve a status equal to the rest of the states in Europe, the country accepted Christianity and almost became part of the Byzantine Empire. Everything seemed as if it was going to keep with western Europe social and political progress; However, Russia had the misfortune of being one of the first states attacked by the Mongols in the 13th Century. This invasions and the plundering which came with them, separated Russia from the rest of Europe.

Due to Russian leaders were raised under Mongol influences for centuries they very cruel, violent and did not really care for the needs of their people. The social changes were therefore postponed and when they came back to the agenda in 1905 and 1917 they came, due to its tardiness, with too much strength. This changes resulted in the extreme form of the Bolshevik revolution and although the country traveled to the opposite side of the political spectrum, at the end for Russia it meant going from one form of totalitarianism to another. The needs of economic and social development couldn't flourish under such conditions and the environment impeded any possible *Bourgeois Revolution* and therefore slowed down social progress and development.

Russia's territorial expansion was more successful thanks in part to some key strategic factors. Geographical insulation and unfavorable climate conditions deterred other former military superpowers, such as Napoleon invasion in the early 19th century, from occupying certain lands. Also important was that European superpowers were focused on the new overseas colonies and did not have much interest in the area of Central and East Asia, also when this superpowers reached to Russia for help against their enemies, the military support was often compensated with territorial gains.

Overall, Russia used well its chances to consolidate its territories and had a handy legal system when it came to keep an autocratic form of government. There were some attempts to make this forms of government closer to modern standards although the reason behind of these, was not social progress but an attempt to keep the power in the same hands. The reforms done during the 19th century's second half did not correspond with the needs of that time (Decentralization of power, free capital and labor mobility, an independent legal system, protection of ownership...) and although these reforms had a major impact on Russia, they were only trying to sort out the consequences of their problems but never aiming to solve the problem itself. To do that Russians should have established a functional parliamentary system, perhaps in the form of constitutional monarchy.

The so called *Constitutional Monarchy* of 1905 didn't fulfill this conditions and the February revolution of 1917 didn't have enough time to reflect on Russian society. This was the last chance to save The Romanov dynasty and old Russia as they knew it from the perdition of their old system.

Seznam literatury

Tištěné zdroje

BARNETT, Vincent. *A history of Russian economic thought*. 1. vyd. New York, NY: Routledge, c2005, xiv, 172 p. ISBN 04-153-5264-9.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, Aleš **HOMOLA** a Zdeněk **MĚŘÍNSKÝ**. *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2006, 557 s., [8] s. obr. příl. Historica (Vyšehrad).

BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 2., přeprac. vyd., v Libri 1. Praha: Libri, 2000, 311 s. Historická řada. ISBN 80-727-7022-5.

CURTA, Florin. *The making of the slavs history and archaeology of the Lower Danube Region, ca. 500-700*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University, 2001, 495 s. ISBN 05-110-3248-X.

KOLEKTIV autorů Práv. fak. UK. *Dějiny evropského kontinentálního práva: vysokoškolská právní učebnice*. 3. upr. vyd. Praha: Leges, 2010, 808 s. Student (Leges). ISBN 978-808-7212-547.

KORT, Michael. *A brief history of Russia*. 1. vyd. New York: Facts On File, c2008, xxiii, 2008, 310 p. ISBN 08-160-7112-8.

MAUROIS, André. *Dějiny Anglie doplněné o novější období Michelem Mohrtem*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 1993, 491 s. ISBN 80-710-6084-4.

MAUROIS, André. *Dějiny Francie*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 1994, 495 s. ISBN 80-710-6098-4.

PEČENKA, Marek a Bohuslav **LITERA**. *Dějiny Ruska v datech*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 446 s. ISBN 978-808-6569-147.

PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva*. Vyd. 1. Praha: C.H. Beck, 2000, 116 s. Právo a společnost. ISBN 80-717-9432-5.

POLUNOV, A, Thomas C **OWEN** a L **ZAKHAROVA**. *Russia in the nineteenth century: autocracy, reform, and social change, 1814-1914*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, c2005, xvi, 286 p. ISBN 07-656-0671-2.

REIMAN, Michal. *Ruská revoluce: 23. únor - 25. říjen 1917*. 2. upr. vyd. Praha: Naše vojsko, 1991, 302 s. Dokumenty (Naše vojsko), Sv. 223. ISBN 80-206-0031-0.

SIRŮČEK, Pavel, Karel **SHELLE**, Ladislav **VOJÁČEK** a Eduard **VLČEK**. *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie: (vývoj - současnost - výhledy)*. Vyd. 1. Slaný: Melandrium, 2007, 511 s. ISBN 978-80-86175-53-4.

ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. 2. dopl. a přeprac. vyd. Praha: Lidové noviny, 1996, 558 s. Dějiny států. ISBN 80-710-6216-2.

VLČEK Eduard a Karel **SCHELLE**. *Právní dějiny: (díl 3- Státy střední a východní Evropy)*. Vyd. 1. Brno: DOPLNĚK, 1998, 432 s. ISBN 80-7239-019-8

WCISLO, Francis William. *Tales of imperial Russia: the life and times of Sergei Witte, 1849-1915*. York: Oxford University Press, 2011, x, 314 p. ISBN 978-019-9543-564.

Odborné články a elektronické zdroje

GOJDA, Martin. *Archeologie raně středověké Evropy (1), Vznik a počátky Slovanů* [online]. Katedra archeologie FF ZČU. Učební text. [cit. 2014-05-23].

Dostupné z: www.kar.zcu.cz/studium/prezentace/ARSE1/ARSE%201-3.pdf

KASHAPOV, Timur. *Stolypinova zemědělská reforma* [online]. Praha, rok neuveden, 19s., Odb.článek. VŠE, Národohosp. fak., kat. ekonomie. [cit. 2014-05-11]. Dostupné z: http://nf.vse.cz/wp-content/uploads/fewpp_article_kashapov-stolypin.pdf

MATEJKO, Ľubor. *Prehľad dejín Ruska* [online, slovensky]. Študijný materiál na kurz Dejiny a kultúra Ruska pre poslucháčov RVŠ a PT na FiF UK. Bratislava 2010. [cit. 2014-05-10]. Dostupné z: <https://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=641>

PORTAL, Roger. *The Slavs*. London: Weidenfeld, 1969, xix, 508 p. 16 plates. ISBN 02-977-6313-X. Kniha. [online, anglicky]. [cit. 2014-05-22].

Dostupné z: <http://www.scribd.com/doc/16172804/Roger-Portal-The-Slavs-London-1969>

ŘEHÁKOVÁ, Alexandra. *Stolypinova agrární reforma a její nejvýznamnější komponenty* [online]. Brno, 2010, 105 s.. Dipl. práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Histor. ústav. Vedoucí práce doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc. [cit. 2014-06-10].

Dostupné z: http://is.muni.cz/th/150334/ff_m/Diplomova_prace.pdf

Wikipedia, Slavs. *Slavic peoples in 6th century, 2014* [online, anglicky]. [cit. 2014-05-05]. Dostupné z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Slavs>

Seznam obrázků a tabulek:

Obrázek 1: <i>Indoevropská jazyková skupina</i>	11
Obrázek 2: <i>Předpokládané rozšíření Slovanů v šestém století n. l.</i>	11
Obrázek 3: <i>Kyjevská Rus kolem století n. l., obchodní cesty Varjagů</i>	13
Obrázek 4: <i>Expanze Moskevské Rusi v období let 1300 až 1533</i>	18

Tabulka 1: <i>Index a průměrné roční přírůstky průmyslové výroby ve vybraných zemích v letech 1850–1913</i>	48
---	----